

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

A jogpszichológia szerepe a büntetőjogban

Szerző:

dr Kiss Enikő

Eger, 2024

Bevezetés

„Míg a jog az emberi viselkedés szabályozásának tudománya, addig a pszichológia azt kutatja, hogy milyen szabályszerűségek vonatkoznak az emberi viselkedésre.” (Cominelli). Magyarán, amíg a jog tágabb értelemben azt mondja meg, hogy hogyan kellene viselkednünk, addig a pszichológia azt kutatja, hogy miért pont úgy viselkedünk ahogyan. A két viselkedési halmaz pedig sokszor nem esik egybe. Annak ellenére, hogy a két tudományterület már legalább százötven év felfedezte egymást magának, összefüggésük sokszor még mindig újszerűen hat. Ennek részben a terület szétaprózódása és az elméleti keretek hiánya az oka, mely egyfajta fogalmi tisztázatlanságban is megnyilvánul. ¹

A jogpszichológia története

A tágabb értelemben vett jogpszichológia már az ókorban megjelent, hiszen felismerhető Szókratész kijelentésében, Démokritosz, Platón, Arisztotelész és az ókor más klasszikusainak műveiben, és később a felvilágosodás eszméiben, azonban ténylegesen a jogpszichológiát - álláspontom szerint - helyesebb attól a korszaktól vizsgálni, amikor egyrészt valós társadalmi igények mutatkoznak a jogi szabályozásban a pszichológiai tényező figyelembevételére, másrészt a joggyakorlatban már kezd felhalmozódni az a tapasztalat, amely alapján felismerhető a pszichológiai jelenségek jogi téren betöltött szerepe.

A jogpszichológiának a kezdetektől az ezredfordulóig terjedő történeti áttekintése során három, jól elkülönülő korszakot különböztetek meg a dolgozatomban: A jogpszichológia korai történetét (18. század); a jogpszichológia, mint tudomány kialakulását és elméleti kidolgozását - jogpszichológia első nagy korszaka (a 19. század és a 20. század első fele) és az jogpszichológia 20. század második felének történetét - jogpszichológia második nagy korszaka.

A jogpszichológia általam felvázolt kezdeti szakaszában nagyrészt az ember bűnözéséről és az elkövető személyiségéről szóló publikációk jellemzőek a természettudományok (anatómia, biológia, fiziológia, pszichiátria stb.) eredményei alapján. Ide sorolható Franz Gall (1758-1828) osztrák anatómus

¹ Torma Judit: A jog Emberi oldala. INTERDISZCIPLINÁRIS ÉRTEKEZÉS A JOG ÉS PSZICHOLÓGIA ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL PHD Értekezés

frenológiai elmélete, aki megpróbálta bizonyítani a mentális jelenségek és az emberi agy szerkezetének külső fizikai jellemzői, a dudorok jelenléte közötti közvetlen kapcsolatot. Gall szerint minden lelki képességnek megfelel az agy egy-egy határozott centruma, ami külsőleg a koponya bizonyos kidomborodásában mutatkozik meg. Mindezt bűnözőkön (elítélteken) és elmebetegeken tesztelte.² Az elmélet a korszakban nagy népszerűsége tett szert, Gall követői megpróbálták "frenológiai térképeket" készíteni a bűnözők típusainak azonosítására.

A bűnöző személyiségének biológiai megközelítésének kialakulásában meghatározó szerepet játszott az olasz börtönpszichiáter, Cesare Lombroso (1835-1909) is, aki a bűnöző ember, antropológia, törvényszéki orvostan és börtöntanulmányok alapján című művében kidolgozta a „született bűnöző” fogalmát. Lombroso az éveken keresztül bűnözőkön, elmebetegeken, és normál személyeken folytatott boncolásai és antropológiai vizsgálatai alapján az állította, a „született bűnözőt” bizonyos fiziognómiai sajátosságokról lehet felismerni: ferde homlok, megnyúlt vagy fejletlen fülcimpák, kiemelkedő arccsontok, nagy állkapcsok, gödröcskék a fej hátsó részén stb. Úgy gondolta, hogy a különböző bűncselekményt elkövető személyek megkülönböztethetők fizikai jellemzőik alapján. Véleménye szerint a bűnözők kevésbé érzik a fájdalmat, élesebb a látásuk, híján vannak morális érzéknek beleértve a büntudat hiányát, nagyobb hiúságot, impulzivitást, bosszúvágyat és kegyetlenséget tanúsítanak. Azaz elmélete szerint a bűn karakterológiája határozza meg a bűnöző belső és külső tulajdonságait is.³ Lombroso egyéb kísérleteket is végzett: a vérnyomás változását mérte 1895-ben gyanúsítottakon rendőrségi kihallgatás közben. Bár az olasz pszichiáter részben elismerte, hogy a bűncselekmények eredetének hátterében pszichológiai és szociológiai tényezők is állhatnak, meggyőződése maradt a kriminál-antropometria.

A 19. században a bűnözés okait és az elkövető személyiségét vizsgáló pszichológiai kutatások aktivizálódását jelentősen befolyásolta a társadalom- és a bölcsészettudományok fejlődése, a jogelméleti és -gyakorlati aktuális igények. A pszichológia, a pszichiátria és a jog fejlődése oda vezetett, hogy a jogi pszichológia önálló tudományágként jelenik meg. Kovalevszkij 1899-ben vetette fel a pszichopatológia és a jogi pszichológia szétválasztásának kérdését, valamint e tudományok bevezetését a jogi oktatásba.

² Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28.

³ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28.

A tudomány ekkora egyre inkább a bűnözés okainak megértése felé fordult, új megközelítése kezd kialakulni, melynek lényege a bűnöző magatartás okainak feltárása, és ezek alapján a bűnözés és bűnözés elleni küzdelem gyakorlati tevékenységi programjának kidolgozása, ezzel megkezdődik a jogpszichológia történetének újabb korszaka.

A jogpszichológia első felemelkedésének korszaka Hugo Münsterberggel (1863-1916) kezdődik, aki már magával a jogpszichológia tudományával foglalkozott. Célja eredetileg az volt, hogy feltárja a pszichológia alkalmazhatóságát az élet különböző gyakorlati területein, mint a vállalati munkavégzés, a bűnügyi kihallgatás vagy egy bírósági tárgyalás. Így ma a jog és pszichológia határterületi tudományának kialakulását történetileg Hugo Münsterberg nevéhez szokás kötni.⁴ A német származású amerikai pszichológus 1908-ban jelentette meg újságcikkeiből összeállított kötetét „A tanúk padján” címmel. Álláspontja szerint az ember akaratlanul is tehet téves tanúvallomást a megismerés korlátai miatt függetlenül attól, hogy hazudni akar-e vagy őszinte szeretne maradni. A gondolkodásában megjelenő új korszak azon is lemérhető, hogy véleménye szerint - ellentétben Lombroso nézeteivel - „a bűnözők nem születnek, hanem készülnek - nem is magukat készítik, hanem a társak készítik őket”. Münsterberg szerint a jognak figyelembe kellene vennie a modern pszichológia eredményeit és megállapításait annak érdekében, hogy jobb ítéletek születhessenek, hiszen egyetlen ember, így a bírák és az esküdtek sem tévedhetetlenek.⁵ Münsterberget sokan a „hazugsággép feltalálója” -ként emlegették, valójában azonban nem egy gépet, hanem többféle módszer együttesét fedezte fel, melyek később valóban a poligráf kifejlesztésének alapjául szolgáltak.⁶

A bűnügyi nyomozás pszichológiájának tanulmányozásában nagy előrelépést jelentett a pszichológia kísérleti módszerének közvetlen alkalmazása. Ennek a módszernek az egyik megalkotója, Alfred Binet francia pszichológus. Az intelligencia méréséről ismert pszichológus maga is jogász végzettségű volt, ezért jogászként kísérleti módszerrel megvizsgálta a szuggesztív hatásának kérdését a gyermekek tanúságtételére. 1900-ban kiadott egy könyvet Suggestibility címmel, amelyben külön fejezetet szentel a szuggesztiónak a gyermekek tanúskodására gyakorolt hatásáról. Münsterberghez hasonlóan rámutatott, hogy az ember progresszív intellektuális fejlődését a környezet befolyásolja.

⁴ Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017) (292. o)

⁵ Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban MISKOLCI JOGI SZEMLE 17. évfolyam (2022) 3. szám (2. különszám (121. o)

⁶ Fedor Anett : Gondolatok Jerome Frank „Bíraskodás az elme ítélőszéke előtt” című válogatott írásairól - Büntetőjogi Szemle 2014/2. szám 29. o.

1902-ben William Stern német pszichológus kísérleteket végzett a tanúvallomások megbízhatóságára vonatkozásban. A kísérlet eredménye alapján Stern kijelentette, hogy a tanúvallomás alapvetően megbízhatatlan, hiszen "a felejtés a szabály, az emlékezés pedig a kivétel".

A kor jogtudósai azonban nemcsak a perekben szereplő tanúkat, hanem a bírákat is górcső alá vették, hiszen a bírói is ember (jogi realizmus) Jerome Frank amerikai jogtudós szerint: „a jog nem szabályokból, hanem döntésekből áll”, és akik meghozzák ezeket a döntéseket, azok „osztóznak a halandók erényeiben és gyengeségeiben”⁷ Frank, mint a jogelméleti gondolkodók többsége különös figyelmet szentel az ítélezési folyamat vizsgálatának, melynek során a pszichológia tudományát hívja segítségül, a bírók személyiségét és annak döntéshozatalban betöltött szerepét elemzi. Kutatásának legfőbb gondolata, hogy a bíró is ember, a talár (hivatali hermelinpalást) felöltésével nem tesz szert mesterséges gondolkodásmódra, döntései előérzetein, megérzésein nyugszanak.⁸

A jogpszichológia fejlődését nagyban elősegítette Jean Piaget (1896-1980) munkássága, aki rámutatott, hogy a moralitás a társas kapcsolatok révén alakul ki.

A jog és pszichológia tudományának első nagy felívelése hatására a legnevesebb amerikai jogi karokon egyetemi tantárgyként került bevezetésre a jogpszichológia, a második világháborút követően azonban - Münsterberg háttérbe szorulásával - hosszú időre teljesen elfeledkeztek róla.

A dolgozatomban a harmadik korszakként jelöltem meg a 20. század második felét, melyre egyértelműen jellemző, hogy a jogpszichológia alkalmazott tudományként jelenik meg, a külföldi tudósok ekkor kezdték aktívan bevezetni a jogi szabályozás gyakorlatába olyan pszichológiai iskolák módszertani fejlesztéseit, mint a pszichoanalízis, a behaviorizmus, a pszichotechnika.

1977-ben a Law and Human Behaviour című - máig megjelenő - folyóirat elindításával kezdődött a jog és pszichológia második felemelkedése, korszaka.⁹, illetve az Tapp 1976-os tanulmányához köthető, mely bemutatta a pszichológia és a jog kapcsolatát, ismertette milyen publikációk, oktatási anyagok

⁷ Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017) (292. o)

⁸ Torma Judit: Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban MISKOLCI JOGI SZEMLE 17. évfolyam (2022) 3. szám (2. különszám (121. o)

⁹ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

állnak rendelkezésre. Mag a folyóirat megindulása pedig azért volt kiemelkedően jelentős, mert összefogta a téma iránt érdeklődő szakembereket, folyamatosan közzétette és teszi az elért eredményeket, kísérleteket.

E korszakhoz kapcsolódóan mindenképp meg kell említeni Stanly Milgram 1961-ben kezdődő kísérletsorozatát az autoritásnak való engedelmességről, illetve Philip Zimbardo 1973-as stanford-i börtönkísérletét, melyek céljukban és módszertanukban is markánsan különböztek az előző korszak vizsgálataitól. Míg Münsterbergék arra keresték a választ, hogy pszichológiai tesztek és viselkedési jegyek megfigyelésének segítségével kideríthető-e, hogy egy személy mikor mond igazat és mikor nem, addig Milgram és Zimbardo a viselkedés külső mozgató-rugóinak egy-egy elemét próbálta meg kontrollált kísérleti körülmények között feltárni.¹⁰

Milgram egy „tanulást és emlékezést vizsgáló” kísérlethez vont be alanyokat, és bár úgy állította be, hogy a jelentkezőket két csoportba osztja, de valójában a kísérletben résztvevők mind tanárok voltak. A „diákok” feladata az volt, hogy visszamondják a „tanár” által felsorolt szavakat. A résztvevők tudatában voltak annak, hogy a kísérlet a büntetés hatását vizsgálja a tanulási folyamatra, és annak is, hogy az áramütés formájában fog érkezni. Minden alkalommal, amikor a „diák” helytelen választ adott, a „tanárnak” egyre nagyobb áramütést kellett rámérnie. A „diákok” elviselhetetlen fájdalmakra panaszkodtak és a kísérlet befejezéséért könyörögtek. Ha a „tanár” vonakodott folytatni a kísérletet, a kísérletvezető, a tekintély-személy elmondta neki: a kísérletet folytatni kell, nincs más választása. Milgram „Engedelmeskedni a tekintélynek” című munkájában számolt be a kísérletről, amelyben azt írja, hogy a résztvevők kétharmada egy tekintélyszemély utasítására, a hatalomnak való engedelmeskedés céljából képes maradandó károkat okozni vagy akár meg is ölni egy másik embert.

Zimbardo börtönkísérletéhez kiválasztott 24 jelentkezőt, akiket véletlenszerűen felosztott két egyforma létszámú részre, „rabokra” és „őrökre”. A kísérlet a Stanfordini Egyetem pszichológia tanszékén zajlott, melynek alagsorát egy valódi börtön mintájára rendezték be. Zimbardo olyan körülményeket igyekezett kialakítani, amelyek a résztvevőkben segítenek kiváltani a dezorientációt, deperszonalizációt és deindividualizációt. Az őrök saját maguknak választottak egyenruhát, gumibotokat hordtak, és tükrös napszemüvegeket kaptak a szemkontaktus elkerülésére, több

¹⁰ Torma Judit: Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban MISKOLCI JOGI SZEMLE 17. évfolyam (2022) 3. szám (2. különszám (121. o))

műszakban dolgoztak. A rabokat nevük helyett számokkal szólították, nehéz láncot viseltek bokájukon, mely folyamatosan emlékeztette őket fogságukra és a velük szemben alkalmazott elnyomásra. A kísérlet hamar veszélyessé kezdett válni. A rabok az örök megalázó bánásmódjának hatására súlyos emocionális zavarok jeleit kezdték mutatni. A kísérlet eredményei arra utalnak, hogy a résztvevők inherens személyiségi adottságaival ellentétben az adott szituáció az, ami meghatározza viselkedésüket.

Az 1974-ben Elizabeth Loftus és John Palmer kísérletet végzett arról, hogy befolyásolhatja-e az emlékezeti felidézést a kérdésekben rejlő információ. A kísérlet elég egyszerű volt: a résztvevő egyetemisták megnéztek egy pár másodperces filmet egy autóbalesetről, majd egy kérdőívben válaszoltak néhány kérdésre a balesettel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy mindenki ugyanazt a balesetet látta, a résztvevők egyik csoportja jóval nagyobbak gondolta a kocsik sebességét, mint a másik. A két csoport között csak egyetlen különbség volt: a sebességre vonatkozó kérdésben egy szó eltért. A kísérlet konkrét következtetések levonását tette lehetővé tanúvallomások felvételével kapcsolatban. Hasonlóan a fenti kísérlethez 1983-ban Weinberg, Wadsworth, Baron a kérdezési technikák hatását vizsgálták szemtanúk emlékezetére 331 pszichológus hallgató bevonásával. Képeket vetítettek, melyek együttesen egy közúti eseményt mutattak be, majd kérdőívet kaptak a diákok és a látottak alapján el kellett dönteniük, hogy a felsorolt állítások igazak vagy hamisak. A kísérletből arra a következtetésre jutottak, hogy bizonyos kérdezéstechnikákkal tudatosan befolyásolni lehet a tanúk emlékezeti teljesítményét.¹¹

A tanúvallomások megbízhatóságával foglalkozó Geiselman és társai¹² azt vizsgálták, hogy vannak-e olyan kikérdezési technikák, amelyek nem csak kiszűrnek ezeket a félrevezető információkat, hanem inkább elősegítik, hogy a tanú minél több részletre minél pontosabban vissza tudjon emlékezni. Az emlékezet pszichológiai vizsgálatainak eredményeire alapuló interjú technika ki tudja használni azt jelenséget, hogy az emlékezeti felidézés során emléknymainak és a felidézés körülményeinek ingerei együttesen alkotják meg az emléket.¹³

¹¹ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

¹² Geiselman, R. E., Fisher, R. P., MacKinnon, D. P., & Holland, H. L. (1985). Eyewitness memory enhancement in the police interview: Cognitive retrieval mnemonics versus hypnosis. *Journal of Applied Psychology*,

¹³ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

Ennek a folyamatnak a szakszerű kezelésével a visszaemlékező jóval pontosabban és részletgazdagabban tudja visszaadni az eredeti eseményeket és egyes kutatások szerint közben még a vallomások felvevő interjúztatók memóriája is javul. Ezeket az eredményeket Fisher és Geiselman együtt adaptálták a jogi eljárások területére és részletes útmutatót dolgoztak ki a kikérdezés körülményeire és módszertanára vonatkozóan. Szerintük hagyni kell, hogy a tanú félbeszakítás nélkül, maga kontrollálhassa az információ áramlást, a kikérdezőnek pedig aktívan figyelnie kell, hogy a tanú az alapvető instrukciók mentén milyen részletességgel idézi fel a történeteket.¹⁴

Ahogy Boros János írta az ezredfordulón „az elmúlt 20 évben az igazságügyi pszichológiában végbement fejlődés alapvetően megváltoztatta a hagyományos kriminálpszichológiáról való gondolkodásunkat. Előtérbe kerültek olyan kérdések, mint az áldozattá válás lélektana, a lakosság attitűdje a bűnözéssel szemben és a bűnmegelőzés pszichológiai kérdései.”¹⁵

A 80-as, 90-es évek jogpszichológiai változásai a kognitív pszichológia és a társadalmi változások együttes hatásaként következhetett be. A társadalmi változások hatására a jogászoknak a XX. század végén már muszáj volt olyan dolgokkal is érdemben foglalkozniuk, mint a vallomások valóság- és igazságtartalma gyermekek helyzete a jogi eljárásokban, szexuális bűncselekmények tényállásának változásai, vagy az internet elterjedése.

A XXI. század elejére a jogpszichológia egyik legkomolyabb gyakorlati eredménye a kognitív interjú (CI) lett. A gyakorlat terjedése nyomán a kutatók már nagymintás eljárásokban tudták vizsgálni, hogy a technika miért eredményesebb, mint a hagyományos, nemzeti protokollok alapján alkalmazott u.n. strukturált kikérdezési és kihallgatási technikák, milyen módszerekkel lehetne adaptálni valódi kihallgatási vagy kikérdezési helyzetekhez vagy gyermekek kikérdezésére.¹⁶ A kikérdezési technikák fejlődése mellett a valótlan tartalmak kiszűrésének technikái is fejlődtek. Ennek a fejlődésnek az egyik iránya a műszeres hazugságvizsgáló berendezések egyre fejlettebb változatainak megjelenése volt, míg a másik irányzat a hazugság verbális jellemzőinek detektálása.

¹⁴ Torma Judit: Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban MISKOLCI JOGI SZEMLE 17. évfolyam (2022) 3. szám (2. különszám)

¹⁵ Torma Judit: Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban MISKOLCI JOGI SZEMLE 17. évfolyam (2022) 3. szám (2. különszám)

¹⁶ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

Ez utóbbi előnye - amellett, hogy nem igényel komoly műszeres berendezés beszerzését - hogy megfelelő tréning után igazságügyi és rendészeti szakemberek is alkalmazni tudják, a kognitív interjúhoz hasonlóan.¹⁷

Piaget morális fejlődéssel kapcsolatos elméletei nagyban meghatározták azt, ahogyan ma a fiatalok bűnözéssel kapcsolatban gondolkodunk. Legalábbis a mai büntethetőségi korhatárra vonatkozó nemzetközi ajánlások és Piaget szakaszelméletének utolsó két fázisa (a 12 és 14 éves kori fejlettségre vonatkozóan) megfeleltethetőek egymásnak. A modern kognitív kutatások szerint a hétköznapi értelemben vett moralitás, mint például a fennálló jogrend tiszteletben tartása, csak 15-16 éves korra alakulnak ki, és bár 11 és 15 éves kor között a logikai gondolkodás és problémamegoldó képességek látványosan sokat fejlődnek, egy kamasz gyermek intellektuális képességei csak 17-18 éves korára fejlődnek ki egy felnőttéhez fogható mértékben. Továbbá, a modern neurológiai kutatások szerint az agy döntés-hozatalért felelős struktúrái 10 és 19 éves kor között fejlődnek a legnagyobb mértékben. A döntéshozatalban fontos szerepet játszó impulzivitási szint és a veszélykereső viselkedés szintje általában a kamaszkor végén a legmagasabb és 20-21 éves kor után csökkennek csak a felnőttkori szintre, viszont az agy azon része, mely a döntéshozatalért felelős még fiatal felnőtt korban is fejlődés alatt áll.¹⁸ A kutatók azt is vizsgálták, hogy milyen a prefrontális kéreg (a döntéshozatalért felelős rész) és az amigdala (a jutalmazó viselkedésért felelős rész) egymáshoz viszonyított fejlődése, és azt találták, hogy amíg a prefrontális kéreg a kamaszkorban még jelentős fejlődésen megy keresztül - és így az egyik legkésőbb beérő agyi területünk - addig az amigdala éppen kamaszkorban a legérzékenyebben működő agyi terület. Ezt a modellt a veszélykereső viselkedés duális-rendszerének nevezték, mely arra utal, hogy amíg kamaszkorban a jutalmazó rendszer (ez felelős az örömet és eufóriát okozó dolgok aktív kereséséért és választásáért) a lehető legérzékenyebb, addig az ezt potenciálisan legátló kontroll-rendszer még nem működik megfelelően.¹⁹

A következő jogpszichológiai terület, mely az ezredforduló után kezdett el dinamikusabban fejlődni, a szexuális bűnesetekkel kapcsolatos. Ennek egyértelmű oka a már említett társadalmi és jogfejlődés, mely utóbbi új kihívásokkal nézett szembe ezen a területen. A szexuális bűncselekmények klasszikus

¹⁷ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

¹⁸ Pósch Krisztián: A jog és a pszichológia viszonyának nemzetközi szakirodalmi - Hunyadi György, Berkics Mihály szerk.: A jog szociálpszichológiája: a hiányzó láncszem - ELTE Eötvös Kiadó 2015. (27-73. oldal)

¹⁹ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

felfogása alapján egy nemi erőszak résztvevői heteroszexuális nők és férfiak, az elkövető általában ismeretlenek az áldozat számára, a cselekmény során pedig nem csak nem kívánt nemi aktus, hanem kényszerítés is megvalósul, azaz az „erőszak” szó szerint értendő. Ezt a gondolkodási keretet hívják a pszichológusok és civil segítők nemi erőszak mítosznak, mely a kutatások alapján még mindig sok esetben meghatározza a jogigondolkodás és döntéshozatalt.²⁰

A kétezres években tovább folytatódott a terület intézményesülése is. Az Egyesült Államok egyik leghíresebb jogi karának otthont adó Harvard Egyetem jogpszichológiai kurzusának középpontjában a jog, a pszichológia és az idegtudományok területén végzett kutatások és esettanulmányok feldolgozása áll. A Stanford egyetemen a pszichológiai és a jogi karok együttműködésében jogpszichológiai doktori képzés működik. Európa egyik legjelentősebb jogpszichológiai központja az Egyesült Királyságban a Southamptoni Egyetemen található.

A nemzetközi fejlődésnek köszönhetően Magyarországon is számos jogpszichológiai mű jelent meg. Nagy Lajos Tanúbizonyítás a büntetőperben című művében (1966) részletesen foglalkozik a tanúk meghallgatása során alkalmazandó jogpszichológiával, de említhetném Boros János - Münnich Iván és Szegedi Márton Psychology and Criminal Justice című, szintén a büntető-igazságszolgáltatás pszichológiai vonatkozásait tartalmazó művét is. Intézményi háttérként a téma iránt érdeklődő szakemberek számára az Országos Kriminológiai Intézet áll.

Magyarországon a jogpszichológiai képzések elindítása Grád András nevéhez fűződik. az ELTE ÁJK-n más jogpszichológiával foglalkozó kurzusokból is választhatnak a hallgatók. Ilyen volt például Bányai Ferenc Társadalom, jog és pszichológia kurzusa²⁵² vagy Czabán Samu Jogpszichológia előadásai. A Szegedi Egyetemen 2014-ben alakult meg Zakar András, Zeller Judit és Visontay-Szabó Katalin vezetésével a Jogpszichológiai Fórum, mely többek között jogpszichológiai tárgyú doktori témákat is elérhetővé tett a hallgatók számára. A Miskolci Egyetem 2021-ben indított jogpszichológiai szakjogászképzése számos szempontból világítja meg a jog és azon belül különösen a joggyakorlat, valamint a pszichológia kapcsolatát. A képzés részeként a hallgatók olyan gyakorlati szakemberekkel találkoztak, mint igazságügyi pszichológus, igazságügyi elmeszakértő, börtönpszichológus, családpszichológus, vagy poligráfós vizsgálatban jártas szakember. Ennek révén a hallgatók

²⁰ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28

megismerkedhetnek az igazságügyi szakértők munkájával, az általuk alkalmazott módszerek, tesztek működési mechanizmusával és alkalmazási területeivel, továbbá segítséget kapnak a pszichológus szakértői vélemények jobb megértéséhez.²¹

A jogpszichológia fogalma és különböző definíciós megközelítései

A jog és pszichológia (law and psychology) elnevezés Magyarországon még egyáltalán nem elterjedt, pedig az Amerikai Egyesült Államokban és néhány európai országban is a pszichológia egy speciális területét jelenti, amely kimondottan a joggal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Sokat segített a tudományterület népszerűségének és ismertségének növelésében, hogy az Amerikai Pszichológiai Társaság (APA) felkarolta és létrejött az APLS (American Psychology - Law Society) elnevezésű interdiszciplináris szervezet, melynek jelenleg 3200 tagja van.²²

Hazánkban igen kevesen vannak, akik jogi és pszichológusi végzettséggel is rendelkeznek, és még kevesebben azok, akiknek lehetőségük van arra, hogy munkájuk során mindkét területen szerzett ismereteiket egyszerre kamatoztassák, mert Magyarországon az ember vagy jogász vagy pszichológus, de a kettő együtt nem megy. Pedig a két tudományterület kapcsolódási pontja magától értetődő-mindkettő az emberi magatartással foglalkozik. A jog szabályozni és befolyásolni kívánja a pszichológia pedig megérteni, prognosztizálni, időnként pedig megváltoztatni.²³

A jogpszichológia olyan határterületi tudomány, mely a pszichológia eszközeivel vizsgálja a jog és jogalkalmazás által felvetett kérdéseket, a vizsgálódás tárgya az ember, mint a jog hordozója, a jog emberspecifikus magyarázatára törekszik; és azt vizsgálja, hogy mi történik az emberen belül (pl. a jogtudat kialakulásánál, vagy jogi döntések meghozatalakor), melyhez pszichológiai empirikus módszereket és eszközöket használ fel (pl. skálák, interjúk, kérdőívek); és végső célja annak

²¹ Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017)

²² Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017)

²³ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28.

megállapítása, hogy hogyan befolyásolják a jogérvényesülést az emberi, illetve pszichológiai jelenségek.²⁴

A két tudományterület együttműködésének fontosságára hívja fel a figyelmet Grád András is aki szintén jogász és pszichológus - az ELTE Állam-és Jogtudományi Karán többféle jogpszichológiai témájú kurzust jegyez, a hallgatók intenzív érdeklődésétől övezve.²⁵

A jog pszichológiája (psychology of law) általában a következő témákban vizsgálódik: a jog szükségessége a társadalomban, az emberek jogtudata és vélekedése a törvényekről, a jogkövetéssel kapcsolatos pszichológiai motívumok, a halálbüntetéssel kapcsolatos pszichológiai attitűdök.²⁶

A pszichológia több ponton jelenik meg a büntetőjog területén, melyek az alábbiak:

A törvényszéki pszichológia területén dolgoznak azok a (leginkább klinikai szak-) pszichológusok, akik az igazságszolgáltatásban helyezkedtek el és elsősorban a büntető eljárásokban nyújtanak a hatóságoknak segítséget. Magyarországon az igazságügyi pszichológus szakértők végeznek ehhez hasonló tevékenységet, sajnos jóval kisebb megbecsültség és anyagi elismerés mellett. Az ő feladatuk - többek között - hogy büntető ügyekben a pszichiáterrel együttműködve véleményt mondjanak a sértett akaratnyilvánítási képességéről, illetve a terhelt beszámíthatóságáról,

A kriminálpszichológia a kriminológia egyik ága, alapvető célja a bűnelkövetők pszichológiai motívumainak feltárása, a bűnesetek megértése segítségével a bűncselekmények megelőzése. Szakágai közé tartozik a kriminológiai pszichológia, a kriminalisztikai pszichológia és a börtönpszichológia. Speciális területét jelentik a „profilozók”, akik az elkövetők pszichológiai profiljának feltárását végzik, azaz a rendelkezésre álló adatokból megpróbálnak következtetni az ismeretlen tettes lehetséges személyiségjellemzőire, így szűkítve a lehetséges gyanúsítottak körét.

A kriminológiai pszichológia a bűnözés, mint társadalmi jelenség szociálpszichológiai hátterével, a bűnözővé válás pszichés okaival, és a megelőzés lehetséges módjainak megtalálásával foglalkozik.

²⁴ Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28.

²⁵ Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017)

²⁶ Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017)

A kriminalisztikai pszichológia kutatási területe a nyomozás és a bírósági eljárás.

A börtönpszichológia elsősorban a következő területeken végez kutatásokat: börtönagresszió és rangsorképződés, a bezártság negatív lélektani hatásai, az átnevelés, utógondozás és reszocializáció, de vizsgálja azt is, hogy a börtönpopulációban vajon miért olyan magas egyes mentális betegségek előfordulási valószínűsége (pl. ADHD, antiszociális személyiségzavar). Egy biztos, a börtönben - a totális kontroll és a szabad akarat hiánya miatt - az ember személyisége lelki támogatás nélkül csak károsodik. Ezért van kiemelkedő szerepük a gyakorlatban tevékenykedő börtönpszichológusoknak, mert ők képesek azt a fajta segítséget megadni, amelyre ebben a helyzetben egy elítéltnak szüksége van.

A Törvényszéki pszichológia

A törvényszéki pszichológia területén dolgoznak azok a (leginkább klinikai szak-) pszichológusok, akik az igazságszolgáltatásban helyezkedtek el és elsősorban a büntető eljárásokban nyújtanak a hatóságoknak segítséget. Magyarországon az igazságügyi pszichológus szakértők végeznek ehhez hasonló tevékenységet, sajnos jóval kisebb megbecsültség és anyagi elismerés mellett. Az ő feladatuk - többek között - hogy büntető ügyekben a pszichiáterrel együttműködve véleményt mondjanak a sértett akaratnyilvánítási képességéről, illetve a terhelt beszámíthatóságáról,

Az igazságügyi pszichológia az igazságszolgáltatás gyakorlatát segítő lélektan elméleti és diagnosztikai ismereteit fogja össze, támaszkodva különösen a klinikai lélektan felnőtt és gyermek diszciplínájára, továbbá a munkalélektan közlekedépszichológiai ágazatára. Igazságügyi pszichológus az a szakpszichológus, aki a Magyar Igazságügyi Kamara tagja, szakértői igazolvánnyal rendelkezik és az igazságügyi pszichológia definíciójában meghatározott elméleti és gyakorlati ismereteknek birtoklása révén speciális tevékenységet végez:

Az igazságügyi szakértői tevékenységgel kapcsolatos alapvető szabályokat a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) és az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény (a továbbiakban: Szaktv.) tartalmazza.

A szakértőkre vonatkozó jogi ismeretek vonatkozásában fontos annak tisztázása, hogy mi a különbség szakértő és igazságügyi szakértő között. A szakértővé válás feltétele egy konkrét feltételrendszernek való megfelelés, illetve megfeleltetés. Az igazságügyi szakértő esetén, konkrétan a hatálya alá tartozó tevékenységet végző, valamint formálisan is igazságügyi szakértőként eljáró személyeket értünk.²⁷ Fontos azonban megjegyezni, hogy a szakértők és igazságügyi szakértők közötti különbség meghatározásánál nem a jogi képzettség jelenti a kulcsot, hiszen az igazságügyi szakértőnek nem feltétlenül kell rendelkeznie jogi képzettséggel, és az igazságügyi szakértővé válását sem az jelenti, ha jogi képzettséget szerez egy szakértő, csupán az igazságügyi szakértő tevékenységéhez elengedhetetlen „jogi ismeretek” elsajátítása szükséges.²⁸

Amennyiben az igazságügyi szakértő kirendelésére jogosult bíró egy adott szakterületen keres, azonban nem talál igazságügyi szakértőt, akkor elsősorban azt kell megvizsgálnia, hogy az adott szakterületen talál-e valamely nem igazságügyi szakértői névjegyzékben nyilvántartott szakértőt, és csak akkor célszerű eseti szakértőt keresnie, ha ez is eredménytelennek bizonyult.²⁹

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény a szabad bizonyítási rendszer elemének tekinti a szakértői tevékenységet, a szakvélemény bizonyítási eszköz. A szakértő alkalmazása kapcsán a törvény hangsúlyozza, hogy ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, ebben az esetben kerülhet sor szakértő kirendelésére. Szakértői tevékenység sürgős részvizsgálat szükségessége esetén kirendelő határozat nélkül a nyomozati szakban szóbeli rendelkezés alapján is elvégezhető, ugyanakkor a szakértőt a haladéktalan szükség megszűntével ki kell rendelni.³⁰

Szakértőként szakértő intézmény, szakértői intézet, szakértői testület, szakértő gazdasági társaság, bejegyzett igazságügyi szakértő, illetőleg külön jogszabályban szakvélemény adására feljogosított állami szervek, intézmények és intézetek adhatnak, ugyanakkor továbbra is lehetőség van megfelelő szakértelemmel rendelkező eseti szakértő alkalmazására. A szakértői szervezet kirendelése esetén továbbra is annak vezetője jelöli ki az eljáró szakértőt, és arról értesíti a kirendelőt, a kirendelőnek pedig továbbra is tájékoztatási kötelezettsége van az eljáró szakértő személyéről. A szakvélemény

²⁷ IDZIGNÉ NOVÁK Marianna Csilla: A szakértő státuszváltozása a hazai büntetőeljárásban - különös tekintettel a kizárásra vonatkozó szabályokra, 2018, 9. o.

²⁸ IDZIGNÉ i. m. 10. o.

²⁹ IDZIGNÉ i. m. 11. o.

³⁰ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 189. § (1-2) bekezdés

elkészítésének határideje kettő hónap, amely határidő egy alkalommal kérelemre legfeljebb egy hónappal meghosszabbítható).³¹

A szakértővel szembeni kizárási okokat a Be. a szakértőkre vonatkozó fejezetben önállóan szabályozza, mely szerint nem lehet szakértő

- a) aki az ügyben terheltként, bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személyként, védőként, továbbá sértettként, vagyoni érdekeltként, feljelentőként vagy ezek segítőjeként vesz vagy vett részt, valamint ezek hozzátartozója,
- b) aki az ügyben bíróként, ügyészként vagy a nyomozó hatóság nyomozási tevékenységet ellátó állományának tagjaként járt vagy jár el, valamint ezek hozzátartozója,
- c) aki az ügyben tanúként, vagy tanú segítőjeként vesz vagy vett részt,
- d) a halál oka és körülményei vizsgálatánál, továbbá a kihantolásnál az az orvos, aki a meghalt személyt közvetlenül a halála előtt gyógykezelt, illetve a halál beálltát megállapította,
- e) a szakértői intézmény és a szervezet szakértője, valamint a szakértői testület tagja, ha az a) pontban meghatározott kizárási ok a szakértői intézmény, a szervezet vagy a szakértői testület vezetőjével szemben áll fenn,
- f) a gazdasági társaság tagja, ha az a) pontban meghatározott kizárási ok a gazdasági társaság vezetőjével, vezető tisztségviselőjével szemben áll fenn, illetve, aki olyan gazdasági társaság tagja vagy alkalmazottja, amelynek tagja vagy alkalmazottja az ügyben már korábban eljárta,
- g) akit az ügyben szaktanácsadóként vettek igénybe,
- h) akitől elfogulatlan szakvélemény egyéb okból nem várható.³²

A Be. szintén szabályozza a szakértő jelenléti, közreműködési, véleményadási kötelezettségét és ezen kötelezettségek megszegése esetén alkalmazható szankciók körét, ami kiterjed a szakértő véleményének előterjesztésével kapcsolatos késlekedésre is. A Be. biztosítja a nyomozó hatósággal hivatásos szolgálati viszonyban álló személy szakértőként történő alkalmazásának lehetőségét abban az esetben, ha nem a nyomozó hatóság állományában teljesít szolgálatot.

³¹ Be. 189. § (3-4) bekezdés

³² Be. 191.§

A törvény, fontos követelményként továbbra is meghatározza, hogy bizonyítékként nem használható fel a vizsgálat személynek a vizsgálat tárgyára, a vizsgálati eljárásokra és eszközökre, a vizsgálat tárgyában bekövetkezett változásokra és az eljárás alapjául szolgáló cselekményre vonatkozó közlése.

33

A törvény egyértelműsíti, hogy a szakértőnek a szakértői vizsgálatért és a szakvélemény elkészítéséért, valamint a megjelenéséért jár juttatás, amely díj és költség együttes megállapítását jelenti. A törvény a díjjegyzék benyújtásától számított egy hónapon belül határozza meg a szakértő díjának megállapítási kötelezettségét.³⁴

A szakértő a vizsgálat lefolytatásához és a szakvélemény elkészítéséhez szükséges valamennyi információt jogosult megszerezni, jelenléti joga van és vizsgálatának lefolytatásával, meghallgatásával kapcsolatosan kérdezési joga van. A szakértő a szakvéleményét szóban vagy írásban terjeszti elő, a tárgyaláson, ha szükséges, a szakértőt meg kell hallgatni, ennek körében tisztázni kell személyazonosságát, vizsgálni kell, hogy kizárásának nincs-e helye, ezt követően a tanúkihallgatásra vonatkozó rendelkezések alkalmazásával kell kihallgatni.³⁵

Az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény (továbbiakban Szaktv.) értelmező rendelkezései között megtalálhatjuk az igazságügyi szakértői tevékenység jogalkotó által írt definícióját, amely alapján a tevékenységet a jogszabályi feltételeknek megfelelő igazságügyi szakértő, illetve a munkáját segítő egyéb személyek láthatják el. A munkájukat e személyek az őket kirendelő hatóság, bíróság, ügyészség, rendőrség, közjegyző vagy bírósági végrehajtó kirendelése vagy megbízása alapján végzik. Alapvető szervezeti kereteket biztosít a tevékenység elvégzésére a Szaktv. A szakértők jellemzően szakértői díj ellenében látják el tevékenységüket. Lényege pedig, hogy a hatóság eljárásaiban valamilyen különleges szakértelmet - többek között például, pszichológiai és pszichiátriai szakértelmet igénylő tény vagy egyéb körülmény megállapításra kerüljön vagy megfelelően megítéljék. Ezzel a bizonyítás és nyomozás során felhasználható szakvéleményhez szükséges minden vizsgálatot elvégeznek, előkészítik és elkészítik a teljes szakvéleményt, valamint

³³ Be. 196.§ (3)

³⁴ Be. 199.§

³⁵ Be. 192.§

előterjesztik az igénylő hatóság számára. Amennyiben szükséges a szakvélemény kiegészítése, a hatóság kérésére ez is a tevékenység körébe tartozik.³⁶

A Szaktv. 3. § (1) bekezdése rögzíti, hogy a szakértő a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készített szakvélemény alapján a függetlenség és pártatlanság követelményének megtartásával döntse el a szakkérdést, és segítse a tényállás megállapítását.^[19] Ez tehát megköveteli, hogy a szakértő teljes mértékben elfogulatlan legyen az adott ügyet illetően, és csupán a szakmai ismeretei alapján a szakkérdésről döntsön.

A következő szakasz alapján igazságügyi szakértői tevékenységet az a természetes személy végezhet, akit a kérelmére a névjegyzéket vezető hatóság (Igazságügyi Minisztérium) a névjegyzékbe, meghatározott szakterületre felveszi, feltéve, ha a törvényben meghatározott feltételeknek megfelel, valamint nem áll fenn vele szemben kizáró ok. A névjegyzékbe való bejegyzés feltételei között szerepel többek között a büntetlen előélet, valamint, hogy nem áll a kérelmező az igazságügyi szakértői vagy a szakterületének megfelelő tevékenység folytatását kizáró foglalkozástól eltiltás hatálya alatt. Továbbá, hogy a kérelmező által megjelölt szakterületen a tevékenység folytatásához szükséges képesítéssel, valamint legalább ötéves szakirányú szakmai gyakorlattal rendelkezik. A feltételek között szerepel még, hogy a jogszabályban meghatározott képzési és vizsgafeltételeket teljesítette. Az igazságügyi szakértők a szükséges jogi ismereteket az igazságügyi miniszter által szervezett oktatáson szerzik meg, az erről való jogi vizsga sikeres teljesítése pedig újabb feltétele a névjegyzékbe történő bejegyzésnek. Amennyiben a jogszabály kötelező kamarai tagságot ír elő, akkor a kérelmező a szakterületen működő szakmai kamara tagja kell, hogy legyen, valamint kötelezettséget kell vállalnia arra vonatkozóan, hogy a hatósági kirendelésnek eleget tesz. A névjegyzékbe történő felvételre kérelmet benyújtó személy nem állhat cselekvőképességet érintő gondnokság, támogatott döntéshozatal vagy közügyektől eltiltás hatálya alatt. Az igazságügyi szakértő az eskü letételét követően kezdheti meg tevékenységét.³⁷

A Szaktv. külön részben rendelkezik arról, milyen jogok illetik és kötelezettségek terhelik a szakértőt az eljárása során. A szakértők jogosultságai vonatkozásában már megemlítettem, hogy tevékenységük elvégzéséért szakértői díjban részesülnek. Továbbá, a jogszabály 39. § (1) bekezdése alapján,

³⁶ 2016. évi XXIX. törvény 2. § 8. pont

³⁷ 2016. évi XXIX. törvény 5. §.

amennyiben a szakvélemény elkészítéséhez szükséges, jogosultsága van, hogy a kirendelésben közölt adatokon felül további adatok közlését, iratok, vizsgálati tárgyak rendelkezésre bocsátását kérje a hatóságtól, illetve az eljárásban részt vevőktől. A 40. § (1) bekezdése szerint a szakértő a tevékenysége során, valamint annak szakszerű és törvényes ellátása céljából a rendelkezésére bocsátott vagy tudomására jutott személyes adatokat jogosult kezelni. Mindezek tekintetében azonban a titoktartási kötelezettség terheli, valamint az ügyre vonatkozó bármely tényről és adatról kizárólag a hatóság, és az adatok kezelésére jogosult más szerv vagy személy számára nyújthat tájékoztatást. A szakértőt bejelentési kötelezettség terheli a nyomozó hatóságokkal szemben, amennyiben a vizsgálat során az adott eljárás tárgyát nem képező személy elleni erőszakos, korrupciós vagy hivatali bűncselekmény elkövetésére utaló körülményről vagy olyan bűncselekmény elkövetésének szándékáról szerez tudomást, amely más személy életét, testi épségét vagy egészségét veszélyeztetné. A szakértő kötelezettségének körébe tartozik továbbá, hogy az igazságügyi szakértői tevékenységéről nyilvántartást köteles vezetni, annak nyomon követése céljából. A nyilvántartás pontos adattartalmát a törvény határozza meg.³⁸

Az igazságügyi pszichológus szakértő kirendelés alapján járhat el, és tevékenysége során a kirendelésben foglaltakhoz kötve van. A kirendelés tartalmi elemeit a 45. § (2) bekezdése rögzíti, amely szerint a kirendelésnek tartalmaznia kell többek között a tényállás rövid ismertetését, és azokat a kérdéseket, amelyekre a szakértőnek tevékenysége során választ kell adnia, valamint a szakértői feladat teljesítéséhez szükséges minden adatot. A kirendelésben meg kell jelölni a szakvélemény előterjesztésére meghatározott határidőt és, amennyiben soronkívüliség szükséges, az arra való utalást is.³⁹ A bíróság köteles tájékoztatni a feleket arról, hogy mely kérdések bizonyulnak szakkérdésnek, ezáltal tehát amelynek bizonyításához és elbírálásához különleges szakértelemre van szükség, így szakértő igénybevétele szükséges.⁴⁰

„A szakvélemény olyan bizonyítási eszköz, amelyet a szakértő a tudomány és a műszaki fejlődés eredményeinek felhasználásával készít.”⁴¹ A Szaktv. 47. §-a alapján a szakértő az írásban vagy szóban

³⁸ 2016. évi XXIX. törvény 39-41. §, 43. §.

³⁹ 2016. évi XXIX. törvény 45. § (2) bekezdés.

⁴⁰ igazságügyi szakértőkkel kapcsolatos szabályozás és feladatok, lehetséges eszközök az eljárás gyorsítása érdekében, 7. o., https://birosag.hu/sites/default/files/2018-08/24_dok.pdf 2023.05.10.

⁴¹ BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet: Krimináltechnika, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 52. o.

is előterjeszhető szakvélemény szakmai megállapításaival összefüggésben nem utasítható. A szakvéleményt papír alapon vagy elektronikus formában kell kézbesíteni a hatóság részére.

A szakvélemény, kizárólag a szakkérdésre vonatkozhat és jogszabály eltérő rendelkezésének hiányában, jogkérdésben a szakértő nem dönthet. A szakvélemény egyesített vagy együttes formában is előterjeszhető. A Szaktv. értelmező rendelkezése értelmében egyesített szakvélemény több, különböző szakterületre bejegyzett igazságügyi szakértő által készített, egységes okiratba foglalt szakvélemény, míg együttes szakvélemény alatt több, azonos szakterületre bejegyzett igazságügyi szakértő által készített, egybehangzó, egységes okiratba foglalt szakvéleményt értünk.⁴² Következésképpen alapvető különbség, hogy a szakvélemény azonos vagy különböző szakterületre bejegyzett igazságügyi szakértő által készült.⁴²

A jogalkalmazás során igénybe vett számos „különleges szakértelem” egyike az igazságügyi pszichológia. A pszichológiát úgy lehet meghatározni, mint a viselkedés és a mentális folyamatok tudományos tanulmányozását.⁴³A pszichológia a lelki folyamatokkal, jelenségekkel foglalkozó tudomány, ami magában foglalja mind az egészséges, mind a kóros lelki működések széles skáláját az érzékeléstől a személyiségfejlődésen át a kóros lelki jelenségek törvényszerűségeinek feltárásáig. A pszichológus szakértő más attitűddel közelít a vizsgált személyhez, mint a nyomozó, vagy akár a bíró, hiszen a pszichológus nem elsősorban a bűncselekményre, annak körülményeire kíváncsi, hanem a személyiség minél pontosabb megismerése a célja.⁴⁴

A pszichológus szakértő szakemberi minőségében kerül be a jogalkalmazási folyamatba. Így jelen lehet, mint igazságügyi szakértő (alapvető célja az igazságszolgáltatás segítése szakkérdések eldöntése,), vagy szaktanácsadó (például: poligráfós vizsgálat), vagy tanú, mint kezelő pszichoterapeuta (alapvető célja a segítség, gyógyítás, vagy nála tárul fel egy abusus). Fontos hangsúlyozni, hogy az igazságügyi pszichológus szakértőnek a hatóság, a bíróság által feltett kérdéseket kell megválaszolnia és nem feladata az általa megvizsgált személy kezelése, gyógyítása, terápia folytatása. A szakértőnek feltett kérdések főként az érintettek pszichés státuszának, esetleges betegségeinek pszichés zavarainak megállapítására vonatkoznak, de előfordulnak jövőre

⁴² 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről 2. § 2-3. pont, 47. §

⁴³ Atkinson – Atkinson – Smith - Bem,1993., 17. oldal

⁴⁴ Orosházi - Német – Faragó, 2000., 109. oldal

utaló kérdések is. Az igazságügyi pszichológus szakértő tevékenysége a különböző eljárások során tartalmában, irányában igen eltérő lehet.

A pszichológus szakértő élelektani jelenségekkel foglalkozik, így önálló szakvélemény elkészítésére jogosult minden olyan kérdésben, melynek megválaszolásához kizárólag lélektani ismeretek szükségesek. Ez egyben azt is jelenti, hogy a megbízásban a neki feltett kompetencia-idegen kérdésekre nem kell és nem is szabad válaszolnia. Egyéb kérdésekben az adott szakterület szakértőjével működik közre. Fontos hangsúlyozni, hogy a pszichológus szakértő tevékenysége nem terjedhet ki a beszámíthatóság, a pszichoaktív szer függőségének a kérdéskörére, mert ez az igazságügyi elmeorvos-szakértő kompetenciájába tartozik.⁴⁵A büntetőeljárások során gyakran fordul elő, hogy az igazságügyi pszichológus szakértők közreműködőként vesznek részt elsősorban a tesztek felvétele és kiértékelése révén az igazságügyi pszichiáter szakértő mellett. A pszichiáterek a pszichiátriai diagnózis pontosításához, az ún. differenciál diagnosztikához, a személyiségkép pontos megrajzolásához szokták igénybe venni a pszichológusok speciális ismereteit.⁴⁶ A pszichológus szakértő nem állapíthat meg kóros elmeállapotot, azonban segítséget nyújthat az orvosszakértőnek a kóros elmeállapotok, illetve súlyos személyiségzavarok véleményezése során.

Amennyiben pedig a pszichológus szakértő az általa elvégzett vizsgálatok alapján olyan pszichopatológiai ismérveket valószínűsít, melyek kóros elmeállapotra utalnak, köteles erre a szakvéleményében a kirendelő figyelmét felhívni és elmeorvos-szakértő kirendelését javasolni.⁴⁷

Az igazságügyi pszichológus szakértő egy olyan igazságügyi szakértő, aki rendelkezik a klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológia megnevezésű szakterület képesítési követelményeinek megfelelő szakképzettséggel.

Az igazságügyi pszichológus az a szakpszichológus, aki a Magyar Igazságügyi Kamra tagja, szakértői igazolvánnyal rendelkezik és az igazságügyi pszichológia definíciójában meghatározott elméleti és gyakorlati ismereteknek birtoklása révén speciális tevékenységet végez:

1. megbízás folytán,

⁴⁵ Komóczy, 2004.,100-101. oldal

⁴⁶ Fekete-Grád, 2012., 325. oldal

⁴⁷ Orosházi-Német-Faragó 2000 23. oldal

2. a megbízó (az igazságszolgáltatás) számára felhasználható formában,
3. titoktartás mellett, ami alól csak a jogszolgáltatás keretében kap felmentést.⁴⁸

Igazságügyi szakértőként az a pszichológus járhat el, aki rendelkezik a megfelelő képzettséggel és gyakorlattal és akit az Igazságügyi Minisztérium ennek igazolását követően az igazságügyi szakértők névjegyzékébe felvesz.

Az igazságügyi pszichológus szakértők munkáját alapvetően meghatározzák a tevékenységre vonatkozó szakmai-etikai szabályok, továbbá tartalmi vonatkozásban az Igazságügyi Orvosok Szakmai Kollégiumának állásfoglalásai. A pszichológus szakértők munkáját a szakmai etikai szabályok mellett jelentősen befolyásolják az e témakörben kiadott módszertani levelek.

Az igazságügyi pszichológus szakértők működési körét érintően két módszertani levéllel kell foglalkozni: a korábbi Országos Igazságügyi Orvostani Intézet 10. számú módszertani levelével, melyet felváltott az ugyanezen tevékenységet érintő 20. számú módszertani levél. Ezen módszertani levelek hatályukat veszítették, az Intézet is megszűnt 2015. szeptember 15-vel, azonban ezen módszertani levelekben megfogalmazott szakmai iránymutatások mai is gyakorlati szabályként és iránymutatásként használatosak.

A 10. számú módszertani levél pontosan meghatározza az igazságügyi pszichológus szakértő működési körét, és pontosan meghatározza azt, hogy mikor járhat el önálló pszichológus szakértőként, mikor kell igazságügyi orvos-, és elmeszakértővel együttműködni, mikor jár el szaktanácsadóként és mikor nem illetékes nyilatkozni.

A módszertani levél ezen túlmenően általános szakmai szempontok meghatározásával iránymutatást ad a szakértői vélemény tartalmára vonatkozóan. Így meghatározza azt, hogy a kirendelt hatóságokkal milyen kapcsolatban kell lenni, véleménye megfogalmazásának melyek az irányadó és célszerű szempontjai. A módszertani levél külön kiemeli azt is, hogy a szakértő akkor jár el helyesen, ha a szavahihetőségre vonatkozó kérdést visszautasítja, hiszen a válasz informatív értéke az adott ügy szempontjából mindig labilis, hiszen a szavahihető ember is hazudhat és a pseudológiára hajlamos is mondhat igazat.

⁴⁸ 20. számú módszertani levél

A módszertani levél a továbbiakban részletezi, hogy az igazságügyi pszichológus szakértői véleménynek milyen szerkezetűnek kell lennie, és az egyes pontok mit tartalmazzanak. Ezen kívül kitér a hatósági eljárások leggyakoribb esetcsoportjaira, az általában alkalmazott módszerekre.

Ezeknél megfigyelhető, hogy hangsúlyos szerepet kapnak a gyermekeket érintő vizsgálatok. Vezető helyet foglal el a hazai gyakorlatban a Rorschach vizsgálat, amely nagyon sok információt szolgáltat a bírói gyakorlat számára jelentős kérdésekben.

A 10. számú módszertani levelet váltotta fel a 20. számú módszertani levél, mely már részletesebben és pontosabban határozza meg az igazságügyi pszichológus tevékenységét, kompetenciáját, pszichodiagnosztikai munkájának jellemzőit büntető eljárásban, a polgári perekben és közigazgatási ügyekben. A módszertani levél a szakértői vélemény szerkezetét is tovább részletezi, a vizsgálatok tekintetében pedig részletesen felsorolja, hogy mely vizsgálati módszert kell alkalmazni a személyes vizsgálatnál, teljesítményvizsgálatnál, műszeres vizsgálatoknál. Ezen túlmenően tíz pontba szedve részletezi a szakértő kompetenciát, a megbízásban szereplő kérdések alapján.

A módszertani levél III/1. pontja tartalmazza az igazságügyi pszichológus szakértő büntető eljárásban követendő feladatait és iránymutatásait. A büntetőperek folyamatában a szakértésre gyakran a pszichiáter szakértővel együtt kerül sor. A vizsgálat időpontja szerint a megbízás történhet nyomozati szakban és tárgyalási szakban is.

A magyar kriminálpszichológia kialakulásának folyamata, főbb jellemzői és forrásai

A bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás pszichológiai vonatkozásaival foglalkozó alkalmazott lélektani területnek többféle elnevezése él a szakirodalomban, melyek közül Magyarországon - a közép-európai országok többségéhez hasonlóan a kriminálpszichológia kifejezés honosodott meg. A külföldön, elsősorban az angolszász országokban használatos jogpszichológia és forenzikus pszichológia megnevezésekkel is egyre gyakrabban találkozhatunk a hazai szakirodalomban, amelyek közül előbbi a jog és a pszichológia kapcsolatának valamennyi aspektusát felölelő terület, és ily módon magában foglalja a kriminálpszichológiát is.

A hazai szakirodalomban napjainkban is Popper Péter meghatározása az elfogadott, amely szerint a kriminálpszichológia olyan alkalmazott lélektani tudományág, amely a bűnelkövető, a bűncselekmény és a bűnözés elleni harc - bűnüldözés, büntetés-végrehajtás, megelőzés és utógondozás - pszichológiai problémáival foglalkozik.⁴⁹

Vizsgálódási területtől függően megkülönböztetünk kriminalisztikai pszichológiát, amely a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás eljárásaival, kriminológiai pszichológiát, amely a bűnözés egyéni pszichológiai és társadalomlélektani vetületeivel, és büntetés-végrehajtási vagy börtönpszichológiát, amely a szabadságvesztés pszichés vonatkozásaival, valamint a rehabilitáció és a reszocializáció lélektani kérdéseivel foglalkozik.⁵⁰

A továbbiakban a hazai kriminálpszichológiaelsősorban a kriminológiai pszichológia - fejlődésének főbb állomásait, jellemzőit és fontosabb műveit kívánom bemutatni.

A magyar kriminálpszichológia kialakulása nagyon későn indult meg, és a nemzetközi trendekhez viszonyítva egyenetlenül és meglehetősen lassú ütemben fejlődött ez a tudományterület. Ennek legfőbb oka az, hogy a sajátos történelmi események hatására a nyugati országokétól merőben eltérő mederben folyt hazánk politikai, gazdasági és társadalmi élete, és mindez - különösen az I. világháborút követően egy ideig erősen gátolta bizonyos tudományok, így a kriminológia és a pszichológia fejlődését is. A jellegzetes történelmi, társadalmi és ideológiai tényezőkkel magyarázható az a tény is, hogy a hazai kriminológiai gondolkodásban a mai napig töretlen a szociológiai szemlélet dominanciája, háttérbe szorítva a pszichológiai megközelítést.⁵¹

A kriminálpszichológia önálló tudományággá válásában világszerte, így Magyarországon is az általános - ezen belül különösen a kísérleti - pszichológia kialakulása és fejlődése, valamint a pozitívizmusnak a klasszikus büntetőjogi iskola felett aratott győzelme következtében a büntető jogtudományban bekövetkezett paradigmaváltás játszott döntő szerepet. Míg azonban az 1920-as években a kriminálpszichológia világszerte rohamos fejlődésnek indult, addig hazánkban ez a folyamat lassú és

⁴⁹ POPPER P.: A kriminális személyiségzavar kialakulása, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970 (a továbbiakban: 1970a)

⁵⁰ MÜNNICH I.: Kriminálpszichológia. In: Bagdy Emőke - Klein Sándor (szerk.): Alkalmazott pszichológia, Budapest, Edge 2000 Kiadó, 2006, 310-328. o.

⁵¹ LÉVAY M.: A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl - Kerecsi - Korinek - Lévay: Kriminológia - Szakkriminológia, CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, 2006, 155-202. o.

„egyoldalúan torzult” volt, mivel a kutatások a fiatalkori bűnözés specifikus kérdéseire korlátozódtak.⁵²

Bár a kriminálpszichológia szerevezett tudományos művelése hazánkban csak az MTA Pszichológiai Bizottság Kriminálpszichológiai Albizottságának megalakulását követően indult meg, az első világháború előtti időkben a pszichológiai irányzat, ha visszafogottan is, de érezte hatását Magyarországon is. A Ranschburg Pál által létrehozott Gyógypedagógiai és Pszichológiai Magyar Királyi Laborban 1908-tól végeztek megfigyeléseket züllött gyermekek és fiatalkorúak körében.⁵³

Az 1906-ban megalakuló Magyar Gyermektanulmányi Társaság feladatai között is szerepelt egyebek mellett a fiatalkori bűnözés okainak tanulmányozása.⁵⁴

1915-ben Kármán Elemér megalapította a Kriminálpedagógiai Intézetet, amely a fiatalkorú bűnözők nevelésügyének klinikájaként és tudományos intézeteként működött.⁵⁵

A tárgyalt időszakban működött az Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet is, amelynek a kriminálszociológiai mellett kriminálpszichológiai osztálya is volt.⁵⁶

A Tanácsköztársaság bukását követően mind az utóbbi intézményt, mind Kármán Elemér laboratóriumát megszüntették. A Gyógypedagógiai és Pszichológiai Laboratóriumban azonban tovább foglalkoztak egyebek mellett a gyermek- és fiatalkorúak kriminalitásával is, olyan neves szakemberek közreműködésével, mint például Schnell János és György Júlia, akik közül utóbbi 1930-tól önálló kriminálpszichológiai szakrendelést vezetett.⁵⁷

A 20. század első néhány évtizedének magyar kriminálpszichológiai szakirodalmát csupán néhány tanulmány jelentette, melyek közül a legjelentősebb munkák Ferenczi Sándor „A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi megítéléséről” és „A pszichoanalízis és kriminalitás” című művei. Ferenczi Sándor elmélete szerint a bűnöző viselkedés oka nem a bűnözési hajlam, hanem egyes ösztönök túlzott intenzitása, amelyek az azok megnyilvánulásait tompítani vagy gátolni kívánó szociális

⁵² 6 MOLNÁR J. - POPPER P.: Büntetőjog és kriminálpszichológia. In: Jogtudományi Közlöny 3, 1961, 128-137. o.

⁵³ MOLNÁR - POPPER: i.m.

⁵⁴ VOLENTICS A.: Gyermekvédelem és reszocializáció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 10-21. o.

⁵⁵ SZABÓ A.: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 2. fejezet, 1961, 72-88. o.

⁵⁶ MOLNÁR - POPPER: i.m.

⁵⁷ NEMÉNYI M.: Beszélgetés György Júliával. In: Magyar Pszichológiai Szemle 1976/6. 593-596. o.

környezettel konfliktusba kerülve a kriminalitás felé hajtják az egyént. Ferenczi a prevenció és a rehabilitáció mikéntjére és a jogászok és törvényszéki orvosok analitikus kiképzésére vonatkozó javaslatait is papírra vetette, ám elképzeléseinek empirikus ellenőrzésére és megvalósítására nem volt módja.

A magyar mélylélektan egy másik nagy alakja, a sorsanalízis alapítójává lett Szondi Lipót nevéhez fűződik az egyik legteljesebb és legrészletesebben kidolgozott pszichoanalitikus kriminálpszichológiai elmélet.⁵⁸

A genotrop elmélet szerint nem a bűnözés determinált genetikusan, hanem az az ösztönstruktúra, mely kedvezőtlen körülmények hatására bűnözővé teheti az egyént. A pályáját Ranschburg Pál intézetében kezdő Szondi Lipót vizsgálatait a Szondi-teszt alkalmazásával végezte 6000 elítélten, és ennek alapján ellenőrizte a korábban felállított bűnözői tipológiáját, melyet azonban nem sikerült empirikus úton maradéktalanul alátámasztania. Későbbi munkássága során Szondi revideálta egyoldalúan öröklődés központú nézeteit.⁵⁹

A két világháború közötti Magyarországon a történelmi események hatására be következő társadalmi változások miatt jelentős visszaesés következett be a tudományok, köztük a kriminológia és a pszichológia fejlődése terén. Az épp, hogy a szárnyait bontogató kriminálpszichológia fejlődése évtizedekre megrekedt, a szakmai tevékenység kimerült a korábban már említett intézményekben végzett diagnosztikus és terápiás munkában. Csak a 1950-es évek végén éledt újra a kriminológia és a lélektan, és az 1960-as évek közepére a magyar kriminálpszichológia viszonylag gyors fejlődésnek indult.⁶⁰

Az 1950-es években a társadalomtudományok fejlődését katalizáló társadalmi át- alakulás, a bűnözés terén tapasztalható emelkedő tendencia és a bűnözés társadalmi determináltságának felismerése fellendítette a kriminológia fejlődését, és ez a kriminálpszichológiai kutatómunkára is jótékonyan hatott.⁶¹

⁵⁸ FERENCZI S.: A pszichoanalízis és a kriminalitás, 1921. In: Linczényi Adorján (szerk.): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében - Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982

⁵⁹ HARMAT P.: Szondi Lipót és a sorsanalízis. In: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. *A budapesti mélylélektani iskola története, 1908-1993*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994, 295-308. o.

⁶⁰

⁶¹ LÉVAY: i.m.

1962-ben újra megkezdte működését a Magyar Pszichológiai Társaság, az MTA Pszichológiai Bizottságán belül pedig már néhány évvel korábban Kriminálpszichológiai Albizottság alakult, amelynek első elnöke Kádár Miklós büntetőjogász volt. A magyar kriminálpszichológia önállóságának hajnalán erősen interdiszciplináris jelleggel bírt, és korántsem csak pszichológusok foglalkoztak e terület elismertetésével, szervezett tudományos művelése szakmai alapjainak lerakásával és intézményes kereteinek megteremtésével.

A jogász- és pszichológusszakma érdeklődésének egyik fókuszában tudományelméleti kérdések, így a kriminálpszichológia fogalma, a bűnügyi tudományok rendszerében elfoglalt helye, tárgya, kutatási területei és feladatai álltak. A domináns álláspont a kriminálpszichológiát új és önálló diszciplínának, a büntetőjog egyik segédtudományának tekintette. A kérdéssel foglalkozó munkák a bűnözés okainak kutatása mellett a kriminálpszichológia feladataként nevesítették a mai kriminalisztikai pszichológia és börtönpszichológia által lefedett tevékenységi területeket, valamint a büntetőpolitika kialakítása és a prevenció terén történő alkalmazási lehetőségeit is.

A kriminálpszichológia hazánkban ma is érvényben lévő definíciójával Popper Péter „A kriminális személyiségzavar kialakulása” című munkájában találkozhatunk, amely átfogó és részletes áttekintést tartalmaz egyebek mellett a tudományág tudományelméleti és tudománytörténeti vonatkozásairól, és e körben az egyes szakágazatok kutatási és vizsgálati módszereivel is foglalkozik.⁶²

A büntetőjogi és a pszichológiai szemlélet összehangolásának problémája, a lélektani ismereteknek a bűnözés elleni harcban történő alkalmazásának kérdései, valamint kriminológia és a (kriminál)pszichológia egymáshoz való viszonya is többé-kevésbé élénk viták keresztüzébe állt. A szemléletváltást tükrözi, hogy néhány büntetőjogi munkában is említésre került a kriminál- illetve a forenzikus pszichológia.⁶³

Az 1960-as években ideiglenesen felpeszsdülő bűnügyi lélektani kutatások fókuszában a gyermek- és fiatalkori bűnözés állt. 1961-ben, illetve 1967-ben jelentek meg György Júlia tollából „A nehezen nevelhető gyermek” és „Az antiszociális személyiség” című kötetek, amelyek a kórtani irányzatok és a dinamikus pszichológiai iskolák szintézisének jegyeit viselik magukon.⁶⁴

⁶² POPPER: i.m. 1970a

⁶³ MOLNÁR - POPPER: i.m.; GÁLFFY L.: A büntetőjogi és pszichológiai szemlélet összehangolása a bűnözés elleni küzdelemben. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1964/1. 81-85. o.

⁶⁴ KÁDÁR M.-KÁLMÁN GY.: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966

A kriminalitást multifaktoriális jelenségnek tartó György Júlia mindkét könyvében és több tanulmányában részletesen foglalkozik az egészséges fejlődést veszélyeztető, ezen belül az antiszociális személyiségfejlődés irányába ható biológiai és pszichoszociális tényezőkkel és szülői-nevelői módszerekkel. Tapasztalatai szerint a normális fejlődéstől való minden eltérés, kóros elváltozás diszpozíciós hátterét az alkati tényezők és a károsító élmények alkotják, amelyek talaján további károsító élmények tünetek formájában felszínre hozhatják a rejtett jellegzetességeket.⁶⁵

Az antiszociális személyiségzavar kialakulásának részletes, kazuisztikus elemzésével György Júlia „Az antiszociális személyiség” című művében találkozunk. A szerző e folyamat 4 fázisának jellemzőit, a kóros fejlődés mechanizmusait pszichoanalitikus elméleti keretbe ágyazva, esetleírásokkal illusztrálva mutatja be. Az agresszió, az ösztönélet és az én-funkciók zavarának az antiszociális személyiség kialakulására gyakorolt hatásait is elemzi, és ennek alapján a bűnelkövetőket perverz (habituális), neurotikus és alkalmi (normális) bűnözői csoportokba sorolja. György Júlia a prevenció fontossága mellett tör pácát, így ő az intézményes gyermekvédelem és a mentálhigiénés ellátás hatékonyabbá tételében, fejlesztésében látta a felnőttkori pszichés problémák és a bűnözés mértéke csökkentésének társadalmi és költséghatékonysági szempontból is legjobb megoldását.⁶⁶

A tárgyalt időszak kriminálpszichológiai szakirodalmának egyik legjelentősebb műve Popper Péter „A kriminális személyiségzavar kialakulása” című kötete. A tárgyalt mű a korábban már említett tudományelméleti vonatkozásokon kívül a különböző kriminálpszichológiai irányzatok kritikai elemzését tartalmazó tudománytörténeti áttekintést is tartalmaz.

Popper Péter a kriminálpszichológia feladatai között előkelő helyen említi az antiszociális személyiség kialakulása törvényszerűségeinek tanulmányozását és az antiszociális személy bűnözővé válása folyamatának vizsgálatát. Saját empirikus adataira alapozza a kriminális személyiségzavar deskriptív és etiológiai elemzését, valamint a prevencióval, a bűnüldözéssel, a javító neveléssel és az utógondozással kapcsolatos gyakorlati javaslatait.

A kriminális személyiségzavar kialakulásában betöltött szerepük alapján Popper Péter is aspecifikus és specifikus hatótényezőket különböztet meg, azonban a szomatikus tényezőkön kívül bizonyos

⁶⁵ GYÖGY J.: i.m. 1967; GYÖRGY J.: A nehezen nevelhető gyermek. Medicina Könyvkiadó, 1978

⁶⁶ GYÖGY J.: i.m. 1967; GYÖRGY J.: A nehezen nevelhető gyermek. Medicina Könyvkiadó, 1978

társadalmi-környezeti feltételeket is az előbbi csoportba sorol. Részletesen elemzi a kriminális személyiség kialakulásának két fázisát, és fiatal- és felnőtt korú bűnelkövetők vizsgálati adataira alapozva bemutatja a kriminális személyiségzavar főbb jellemzőit. Popper Péter a prevencióra, a bűnüldözésre, a javító nevelésre, a büntetés-végrehajtás körülményeire és az utógondozásra vonatkozó gyakorlati javaslatokkal zárja könyvét.⁶⁷

A szerzők klinikai tapasztalataikra támaszkodva, esetbemutatókkal illusztrálva ismertetik a gyermek- és fiatalkori kriminalitás okait, az ehhez vezető személyiségtorzulások kialakulásának folyamatát és a gyógykezelésre vonatkozó javaslataikat. Az orvosi és pszichológiai intervenció gyakran elkésett és hatástalan volta miatt a prevenció szerepére helyezik a hangsúlyt. A büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás fiatalkorúakra gyakorolt kedvezőtlen hatásaival is részletesen foglalkoznak, és megfogalmazzák a helyzet javítását célzó javaslataikat.⁶⁸

A tárgyalt időszak kriminálpszichológiai szakirodalmát az eddig említett nagyobb terjedelmű, átfogó műveken kívül rengeteg tanulmány gazdagította. A tanulmányok egy része az etiológiai szemlélet jegyében a bűnözővé válás folyamatában szerepet játszó pszichés és társadalmi tényezők empirikus vizsgálatát vagy a klinikai tapasztalatok alapján történő kazuisztikus elemzését tartalmazza. Olvashatunk bennük a gyermekkori kriminalitásról, a szexuális traumatizáltság, az öngyilkosság és a galeriképződés kriminológiai vonatkozásairól, a fiatalkori bűnözés, dadogás és öngyilkosság összefüggéseiről.⁶⁹

A fent említett kriminálpszichológiai munkákon kívül a pszichológiai szemlélet, a lélektani ismeretek integrálásának igénye illetve utóbbiaknak a büntetőjogban és a kriminológiában történő hasznosításának kérdései egyes kriminológiai, kriminálszociológiai művekben is felbukkannak.⁷⁰ Fontos megjegyezni, hogy a kriminálpszichológiai munkák vegyes fogadtatásban részesültek hazánkban. Szabó András⁷¹ például komoly aggályokat fogalmazott meg a bűnelkövetők átnevelésével és kezelésével foglalkozó pedagógiai és lélektani munkák egyes következtetéseivel, így például

⁶⁷ GEGESI KISS P. - LIEBERMANN L.: Kriminális cselekmény elkövetéséig súlyosbodó gyermek- és ifjúkori személyiségzavarok. Személyiségzavarok a gyermekkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 431-473. o.

⁶⁸ MAJLÁTH GY.: A gyermekkori kriminalitásról. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1960/4;

MAJLÁTH GY.: Antiszocialitás és szuicidum a gyermekkorban. In: Klinikai pszichológiai előadások, Akadémiai Kiadó, 1973

⁶⁹ KOLOS T.: A fiatalkori kriminalitás és a dadogás néhány összefüggése. In: Pszichológiai Tanulmányok X. Akadémiai Kiadó, 1967, 707-710. o.; KOLOS T.: Újabb vizsgálati adatok a gyermek és fiatalkori öngyilkosság, dadogás és bűnözés etiológiai, valamint patomechanikai összefüggéseinek tárgyköréből. In: Pszichológiai Tanulmányok XIV. Akadémiai Kiadó, 1975, 561-569. o.

⁷⁰ 34HUSZÁR T.: Fiatalkorú bűnözők. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964; Molnár: i.m.; Szabó: i.m.

⁷¹ SZABÓ A.: Kriminológia és kriminálpedagógia, 1964. In: A büntett és büntetése. Gondolat, Budapest, 1979, 38-70. o.

György Júlia és a Gegesi Kiss - Liebermann szerzőpáros álláspontjával kapcsolatban. A pszichológiai és a büntetőjog szemlélet összehangolásának sikertelensége is szerepet játszhatott abban, hogy a hazai kriminálpszichológia 1960-as és 1970-es években tapasztalható fellendülése tisztavirág életűnek bizonyult.

Börtönpszichológia

A börtön természetéből adódóan totális intézmény, amely alapvetően meghatározza a működését, hátrányait, ellentmondásait.

Goffmann (1961) fogalma szerint a totális intézményre jellemző, hogy nagyszámú és hasonló helyzetű személy tartózkodási és munkahelye, akik meghatározott időre el vannak választva a tágabb társadalomtól, akik életét együtt összefűzve, hivatali körülmények között irányítják. Ilyen totális intézmények például a zárdák, zárt elmeosztályok, kaszárnyák, börtönök stb.

A totális intézmény teljesen uralma alatt tartja a benne élőket, minden élettevékenységüket irányítja és ellenőrzi, egy meghatározott cél érdekében. Azok az intézmények, ahol a bentlakók szükségleteinek kielégítését (evés, ivás, önrendelkezés, szeretet) egy csoport irányítja és ellenőrzi.

Ezen intézmények közül a börtön azért is egyedi, mert nem önkéntes részvételen alapul. A börtön falai között valamilyen szempont alapján hasonló helyzetben lévő személyek élnek, társadalomtól valamilyen ok miatt hosszabb-rövidebb időre elzárta. A fontos élettevékenységek egy helyen összpontosulnak, több társ jelenlétében, szigorú órarend szerint (alvás, étkezés, munkavégzés, szórakozás napirend). Az élet szigorú szabályok szerint zajlik, felülről irányítottan, előre meghatározott terv szerint. Uniformizáltság⁷² jellemző a megjelenést és a viselkedést illetően.

Farrington szerint totális intézményekre, azon belül is a börtönökre három fő tulajdonság jellemző:

- Totális kontroll, totális strukturálás: a fogvatartott életét a lehető legteljesebb mértékben ellenőrzik, a napi tevékenységek megszervezése.

⁷² 1 Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest.

- Totális szubmergenca: igyekeznek leépíteni a fogvatartott bekerülés előtti személyiségét, egy új, rendszerbe tökéletesen illeszkedő személyiséget felépíteni.
- Totális izoláció: börtön teljes mértékben el van különítve a társadalomtól (ez nem valósul meg teljesen! pl. látogatások).⁷³

A börtön totalitásánál fogva **feloldhatatlan belső ellentmondásokkal küzd**. Feloldhatatlan ellentmondás van a retribúciós igény és funkció, valamint a reszocializációs cél között - a totális intézmény alsóbbrendűként címkézi a fogvatartottat, számos sérelmet okoz neki, ugyanakkor elvárja, hogy a fogvatartott ezt nem csak jogosnak ismerje el, hanem mint a saját érdekét szolgáló történéseket. További feloldhatatlan ellentmondás van a kényszer és az önkéntesség között, hiszen a fogvatartott kényszerből van a börtönben és **kényszerből vesz részt a programokon**, ugyanakkor mindenféle **terápiás beavatkozás legalapvetőbb feltétele az önkéntesség és a problémabelátás**, enélkül minden terápiás módszer hatástalan. Végül, az izoláció és a nyitottság követelménye is feloldhatatlanul ellentétesek. A totális intézmény minél totálisabb izolációt kíván meg a börtön benti világa és a többségi társadalom között. A reintegrációs törekvések azonban arra irányulnak, hogy a fogvatartott abba a **társadalomba tudjon beilleszkedni**, melytől azonban sokszor **évekre elzárja őt a rendszer**.⁷⁴

A börtönpszichológia olyan alkalmazott lélektan, amely a börtönrendszer komplex tevékenységének pszichológiai kérdésével foglalkozik. A fogvatartott személyiségével, börtönkörnyezettel, az alkalmazott személyiségformáló módszerekkel (bánásmód) és a személyzet pszichológiai kérdéseivel foglalkozó alkalmazott lélektan.⁷⁵

Popper Péter szerint a börtönpszichológia tárgya a reszocializáció, aminek két szakasza van, az egyik a rehabilitáció, azaz, hogy fogvatartott olyan állapotban kerüljön ki, mint ahogy bekerült. A másik a reintegráció, azaz fogvatartott társadalomba való visszaillesztése, annak elősegítése.

⁷³ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest.

⁷⁴ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest.

⁷⁵ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest.

A pszichológus a börtönben más szakterületekkel együttműködik, egy segítő, támogató szerepkört tölt be, nem csak a fogvatartottak, hanem a személyi állomány részére is. Szerepe már a befogadásnál fontos, mivel lényeges, hogy milyen problémái, indulatkezelési módjai vannak a fogvatartottnak (pl. kockázati tényezők, rezsimbe sorolásnál lényeges). A pszichológus akkor is közreműködhet, amikor fegyelmi eljárásra, speciális részlegbe helyezésre, fokozatváltásra kerül sor, illetve amikor intézet elhagyási engedélynél szakvéleményt ír. A fogvatartás teljes időtartama alatt kiemelt figyelmet kell fordítani az egyén pszichés teherbíró képességét jelentősen meghaladó állapotok és események (a továbbiakban: krízisveszély) megelőzésére és kezelésére.

A személyi állomány feladatellátását többek között mentálhigiénével, konzultációs alkalmakkal, illetve tanácsadással segíti. Ahogy az egész bv. szervezetnek, úgy a pszichológusnak is a célja a biztonság hatékony megteremtése. A rendkívüli események megelőzése érdekében a szakterületek, valamint a bv. szervek közötti hatékony információátadás és együttműködés támogatására a veszélyeztetett fogvatartottokról nyilvántartást kell vezetni.⁷⁶

Eltérő bánásmódot igénylő fogvatartottak

A börtönpszichológia megkülönböztet speciális fogvatartotti csoportokat amelyek eltérő bánásmódot igényelnek. A csoportosítás a pszichés jellemzők mentén történik, ugyanis a fogvatartottak viselkedését koruk, rezsimbe sorolását, a nemük vagy komolyabb pszichés megbetegedéseik befolyásolják, és a velük való bánásmódot megkönnyíti, ha felismerjük bizonyos sajátos pszichológiai jellemzőiket.

Eltérő bánásmódot igénylő fogvatartotti csoportok:

1. Letartóztatottak, nem jogerős elítéltek
2. Első bűntényesek
3. Visszaesők
4. Fiatalkorúak
5. Nők
6. Hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélték

⁷⁶ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

7. Lelki- és viselkedészavarral küzdő fogvatartottak
8. Speciális fogvatartotti csoport: Magas öngyilkossági kockázatú, önkárosító fogvatartott ⁷⁷

1. Letartóztatottak:

Az ebbe a csoportba tartozó fogvatartottak életkorukat, élethelyzetüket, iskolai végzettségüket, bűncselekményüket, büntetett előéletüket tekintve rendkívül sokszínűek. Általános jellemzőjük a **jövőkép bizonytalansága**, amely a büntetőeljárás kimenetelétől függ. A büntetés-végrehajtási intézetbe bekerülő letartóztatott kiszakad addigi környezetéből, a szabad élet szabályai semmivé válnak, helyette a totális intézet hatásai érvényesülnek. A leghumánusabb módon végzett befogadás is megalázó, lealacsonyító lehet számukra: lefényképezik, átkutatják őket, elveszik és letétezik személyes dolgaikat, nyilvántartási számot kapnak. Nagyon erős a kontraszt a szabad élet és a sok tekintetben a fegyház fokozatra jellemző elhelyezési körülmények között, ez az adaptációt kezdetben megnehezítheti.

Az elfoglaltság hiánya, az állandó bizonytalanság érzése a pszichés tüneteket felerősíti (nő a szorongás, gyakoriak a hangulati ingadozások, depresszió, önkárosító gondolatok, ill. cselekedetek, váratlan viselkedésváltozások). Elkezdődik egy önigazolási folyamat, amellyel bűncselekményüket magyarázzák.

A letartóztatott fogvatartottak viselkedése tehát változékonyabb, kiszámíthatatlanabb, ez a velük való bánásmódot megnehezíti. ⁷⁸

2. Első büntényesek:

Az első büntényesek ítéleti ideje általában rövidebb, rendelkeznek a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségével, ezért a kezdeti adaptációs nehézségeken túljutva kellően motiváltak arra, hogy alkalmazkodjanak a bv. intézet rendjéhez, szabályaihoz.

⁷⁷ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁷⁸ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

Különleges figyelmet abból a szempontból érdemelnek, hogy segíteni kell őket abban, hogy felismerjék: a társadalomba való visszailleszkedésüket nem az segíti elő, ha az informális hierarchia szabályaihoz alkalmazkodnak (börtönre szocializálódnak).⁷⁹

3. Visszaesők:

A fogvatartottak kétharmad része tartozik ebbe a csoportba. A visszaesők személyisége a szabadságvesztés-büntetések hatására változáson megy keresztül: ezt a folyamatot börtönszocializációnak nevezzük. A korábban nyugtalan, robbanékony, a szabályokat ismételtelen megszegő fogvatartott fásulttá és beszabályozottabbá válhat, ugyanakkor a feszültségtűrése csökken. Bár egy részük a szabályokat felszínesen betartja, időszakosan a

felhalmozódó feszültségek indulati levezetést nyernek. Ez abból fakadhat, hogy felismerik, életük nagy részét „elveszítették”, az újabb büntetésekkel egyre kevesebb esélyt látnak a visszailleszkedésre (családi kapcsolataik meglazultak, megszakadtak, tartósan sosem vállaltak munkát). A visszaesők másik részének korábbi pszichés zavarai súlyosbodnak a bent töltött idő és a hétköznapi ingerektől való elzártság hatására.⁸⁰

4. Fiatalkorúak:

A fiatalkorú fogvatartottak a kamaszkor minden jellemző vonását magukon viselik, bizonyos szempontból azonban eltérnek az átlagos serdülőkötől.

Az átlagnál alacsonyabb intellektus jellemzi őket, ami gyakran szocializációs problémákkal társulva vezet az iskolázottság terén tapasztalható lemaradáshoz. Sokuknak az általános iskolai tanulmányok befejezése is nehézséget jelent, középiskoláig pedig nagyon kevesen jutnak el. Az iskolában tapasztalt sikertelenség énképükbe beépül, amely csökkenti a további tanulási motivációt, emiatt munkahelyeken is nehezebben helyezkedhetnek el.

⁷⁹ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁸⁰ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

A deviáns fiatalnak korábbi kudarcai miatt feszültségtűrése is rosszabb, könnyebben sodródik, a deviáns csoportok körében nagyobb elismerést kaphat. Mint minden kamaszt, őket is jellemzik a gyakran szélsőséges és gyorsan változó érzelmek, indulatok. Ezek a tulajdonságok azonban náluk intenzívebben jelentkeznek, és gyakran indulatvezérelt, meggondolatlan cselekedetekhez vezetnek.⁸¹

A családról kortársaikhoz képest korán leválnak, ennek hátterében változatos családi problémák állnak. A fentiek miatt a család, mint megtartó közeg nem működik, a kamasz így elsodródik, máshol keres elfogadást, kötődést.

Hangsúlyozni kell, hogy serdülőkorban a személyiség fejlődése még nem zárul le. Esetükben a börtön okozta krízis találkozik a személyiségfejlődés egy kritikus pontjával, ami lehetőséget ad arra, hogy a személyiségfejlődés kedvezőbb irányba haladjon. Ez csak akkor lehetséges, ha olyan segítséget kapnak, ami az elfogadáson és a társadalmilag elfogadott értékek közvetítésén alapul, egyébként hasonló problémákkal küzdő társaik antiszociális irányú fejlődését követik.

5. Nők:

Kezelésük során a nemi szerepükhöz tartozó személyiségvonásokból kell kiindulni, miszerint a fokozottabb érzelmi-hangulati vezéreltség, az anyaszerep, a családi kötődések fontossága az, ami meghatározza viselkedésüket. Az ezektől való megfosztottság a kezdeti időszakban súlyosabb problémákat okozhat, illetve hosszabb fogvatartás esetén ismétlődően krízishelyzetekhez vezethet.

A női elkövetők eredményesebb kezelését az oldottabb légkörű, a kezelésre és képzésre orientált börtönökben lehet megvalósítani, ahol többféle munkalehetőség, több önállóság vár rájuk, valamint intenzívebb kapcsolattartás a hozzátartozóikkal.⁸²

⁸¹ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁸² Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

6. Hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélt

A hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak számára kritikus helyzet, amikor kimondják jogerős ítéletüket és szembesülnek azzal, hogy akár 10-15 évet is börtönben kell tölteniük. A korábbi bizonytalanság megszűnik, de helyébe az a probléma lép, hogy a kezdetben beláthatatlannak tűnő időt hogyan fogják elviselni.

Jellemzően kétféle viszonyulás figyelhető meg: egy részüknek az ítélet elviselését megkönnyíti, hogy bizonyos idő elteltével képesek értelmes tevékenységekre fordítani az idejüket, és ezt hosszabb távon fenntartani. - Akiknek ez nem sikerül, azok üres, értelmetlen éveket élnek meg a szabadságvesztés időtartamát, és belső feszültségeik az idő elteltével nem csökkennek. Ennek sokféle következménye lehet a viselkedés szintjén: konfliktuskereséstől a depressziós időszakokig. Ezek a fogvatartottak azok, akik saját feszültségeikkel szemben is tehetetlenek, ezt indulatvezérelt cselekedetekben vezetnek le, pl. rongálással, önkárosítással (ld. agresszió levezetési módjai). A hosszú ítéletesek egy részének magatartása hasonlóan alakulhat a visszaesőknél leírtakhoz. Általában nagy problémát okoz számukra jelentősebb kapcsolataik elvesztése, amely az ítélet bármely időszakában bekövetkezhet, és az addig kialakított viszonylagos egyensúly felborulásához vezet. Ilyen esetekben a fogvatartottakra nagyobb figyelmet kell fordítani, segítve a krízishelyzet megoldását. ⁸³

7. Lelki és viselkedészavarokkal küzdők

A lelki- és viselkedészavarok közül bármelyikkel találkozhatunk a fogvatartottak körében, a leggyakoribbak az antiszociális személyiségzavar, a szkizofrénia, az értelmi fogyatékoság, illetve hangulatzavarok és szorongásos zavarok. A diagnózis megállapítása a szakember feladata, kezelésük legtöbbször speciális csoportba helyezéssel oldható meg (gyógyító-terápiás részleg, pszichoszociális részleg).

Az ilyen fogvatartottakat általában az jellemzi, hogy az alkalmazkodásuk súlyosan zavart, vagy az arra való képtelenség (értelmi fogyatékoság), vagy a szabályok elutasítása miatt. Normál körleten ezért nem tarthatók, mert folyamatosan konfliktusokat gerjesztenek maguk körül, ezzel társaik életét és a személyzet munkáját is megnehezítve. ⁸⁴

⁸³ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁸⁴ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

A konfliktusok jellemzően **agresszív** módon oldódnak meg: vagy ők viselkednek erőszakosan, vagy ők válnak annak áldozatává. Körükben gyakori az önkárosítás, ez részben a feszültség levezetésének megszokott módjává válik, részben pedig manipulatív jellegű.

Kezelésük azért nehéz, mert a problémák okát nem saját magatartásukban, hanem környezetükben látják.⁸⁵

8. Speciális fogvatartotti csoport: Magas öngyilkossági kockázatú, önkárosító fogvatartott

Az önártalom két formája - az öngyilkosság és az önkárosítás - bár látszatra nagyon hasonlóak, valójában két lényegileg különböző jelenség. Öngyilkossági, vagy szuicid magatartásról akkor beszélhetünk, amikor az önártalom, vagy az ilyen szándék verbalizálása mögött önpusztítási, meghalási szándék áll. Az öngyilkosság multideterminált, azaz nem elegendő ok önmagában egy rizikót jelentő személyiségvonás, egy krízisindukáló életesemény vagy egy pszichiátriai zavar, ezek a tényezők összefonódnak, és együttesen vezetnek el egy olyan válságállapothoz, melyből az egyén a kiutat csupán saját elpusztításában látja. Az önkárosítás olyan szándékos önsértés, melynek háttérében nem látható tudatos önpusztítási motiváció, meghalási szándék.⁸⁶

A börtönbeli önkárosítások két típusba sorolhatók.

Az első típus a prizonális problémák megoldásának kísérlete önkárosítás útján. Itt az önártalom, vagy azzal való fenyegetőzés célja a környezet befolyásolása, az odafordulás kiváltása, és a problémák kommunikációja. Ebben az esetben általában kevésbé súlyos önsértéseket láthatunk: étkezésmegtagadás, látványos kötélfonás, ám a súlyosabb sérülések kerülésével. (A szuicidiummal való fenyegetőzést ugyanakkor nem szabad bagatellizálni, mivel ezek háttérében gyakran áll valós szuicid veszély.) A háttérben általában az elhelyezéssel kapcsolatos problémák rajzolódnak ki, valamilyen kedvezmény megszerzésére irányuló törekvések, a fogvatartott társakkal vagy akár a börtön személyzetével fennálló konfliktusok. Ezekben az esetekben az önártalom csupán kommunikációra és a környezet befolyásolására alkalmazott eszköz.⁸⁷

⁸⁵ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁸⁶ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁸⁷ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

A másik típus az impulzív feszültség-levezetés, amikor a feszültségtől való azonnali szabadulás a cél. Ebben az esetben az önártalom érzelm-regulációs eszköz, egy gyors agresszió és feszültség-levezetési út, amely azonnali megkönnyebbüléshez vezet. Ilyen esetben az eszközválasztás kevésbé kommunikatív célú. A végrehajtás módját és intenzitását a racionalitás sokszor szinte egyáltalán nem fékezi, így ebben az esetben már igen súlyos önkárosításokkal is találkozhatunk, a súlyos „falcolástól” kezdve egészen az öncsonkításokig, önakasztásokig. A cselekmény akaratlanul is vezethet halálhoz, illetve azt esetenként csak az azonnali és szakszerű beavatkozás akadályozza meg. Ennek leggyakoribb típusa az ún. „fogdafalc”. A fogvatartott képtelen az izolációs helyzetet tolerálni. Ez jellemző rá a börtönön kívül is, civil életében mindent megtesz az egyedüllét elkerülésének érdekében. Maga az agresszív kiélés, valamint a fájdalom alkalmas arra, hogy az izoláció okozta tolerálhatatlan állapotot enyhítse.

További, de már nem ilyen gyakori típus az önbüntető: aki mindenféle konfliktusra, veszteségre autoagresszív érzésekkel és esetleg önártalommal reagál, mert „én csak így tudom levezetni az ideget, magamon”. Az ilyen működésmód előzménye a súlyos fizikai abúzus gyermekkorban, mely az önsértés okozta fájdalomérzést is befolyásolja.⁸⁸

Az önkárosítás, önsértés bekövetkezésének valószínűségét növeli:

- korlátozott megküzdési képességek és kapacitás, alacsony szintű problémamegoldó képesség
- a gyenge megküzdő kapacitással szemben sokszor igen magas feszültség, nagy indulati telítettség, amelyet kritikus helyzetben a fogvatartott nem képes kezelni, fékezni, adekvát formában enyhíteni.
- pszichiátriai betegség
- Az önkárosítás ezen kívül jelezheti krízis kialakulását, súlyosbodását is, és ezért fokozott figyelmet igényel a fogvatartott, ha az önkárosításainak gyakorisága nő, az önkárosítások súlyossága fokozódik, és különösen, ha mindez valamilyen potenciálisan krízisindukáló életeseemény után jelentkezik.

A tudatos meghalási szándék hiánya ellenére az önkárosítás is könnyen vezethet halálhoz.

⁸⁸ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

Öngyilkosság

Meghalás tudatos szándéka jellemzi. A cselekmény képzelete, ami az élet kioltásához vezet, és annak megvalósítása. A válságállapotból az egyén a kiutat a saját pusztulásában látja. Az öngyilkosság rizikótényezői lehetnek a pszichiátriai betegség: depresszió, skizofrénia, alkohol- és drogfüggőség, súlyos, elhúzódó stressz, krízis; alacsony szintű problémamegoldó képességek; agresszivitás és impulzivitás.⁸⁹

Az öngyilkosság 4 típusa ismert:

1. Halálkeresők: Az öngyilkosság pillanatában biztos abban, hogy meg akar halni. Ez a kizárólagos alternatíva viszonylag gyorsan (1 óra, 1 nap) átcsaphat bizonytalanságba.
2. Halálvállalók: eltökélt, és meggyőződése, hogy tetteivel csak befejez egy már rég elkezdődött folyamatot (pl. idősek, betegek, Hemingway).
3. Haláltagadók: nem hiszi el, hogy a halállal létezése véget ér. Egy jobb és boldogabb világ kezdődik. (pl. gyermekkori öngyilkosságok, túlvilágban hívők, szekták).
4. Halálkihívók: nincs meggyőződve arról, hogy meg akar halni. Ugyanolyan erős a lelkiismeret furdalás felkeltése másokban és a figyelemfelhívás, mint a halálvágy.⁹⁰

Az öngyilkosságot közvetlenül megelőző tünetek az alábbiak:

- Fokozódó dinamikus beszűkülés: Visszahúzódik, elvonul, pl. folyamatosan alszik, nem veszi fel a telefont. Elhanyagolja magát, sportot, hobbit abbahagyja.
- Az agresszivitás gátlódása → önmaga felé kezd irányulni: Öncsonkítási kísérletek, próbálkozások. Esetenként féktelen harag, veszélyes helyzetekbe sodródás
- Menekülés a fantáziavilágba: Elköszön, sokszor váratlanul újra kiegyensúlyozott lesz (ekkorra már megszületett a pontos terv)

A Fogvatartottak fokozott figyelmet igényelnek azok a helyzetek amikor a a családi kapcsolatokban változások következnek be (haláleset, válás, súlyos egészségi probléma, terhesség, gyermekszületés,

⁸⁹ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁹⁰ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

lazább kapcsolattartás), valamint a börtönbe kerülés időszaka, első pár hét, vagy egy újabb büntetőügy, illetve a szabadulás előtti időszak. ⁹¹

Személyiségzavarok

A személyiség az egyén viszonylag állandó, testi és lelki sajátosságainak specifikusan felépített működési egysége, aminek fő feladata a környezethez való alkalmazkodás. A személyiségzavar pedig a belső élménye és a viselkedés olyan tartósan fennálló mintázata, amely jelentősen eltér a személy kultúrájának elvárásaitól. A személyiségzavarok nagyon gyakran előforduló zavarok, amelyek gyakran rejtve maradnak. Általában már a serdülőkor elején megmutatkoznak, de ekkor még nehéz elkülöníteni az egyéb serdülőkori zavaroktól. Amennyiben a viselkedés zavara felnőttkorban sem rendeződik, egész életen át tarthat. ⁹²

Szinte mindig interperszonális kontextusban jelennek meg. A személyiségzavarral rendelkező egyének a személyes határokat gyakran figyelmen kívül hagyják. Hibáikból kevésbé tanulnak, inkább elfogadják a gyötrelmeiket. Problémáik felmerülhetnek a munkájukban, illetve szeretetkapcsolataikban is. A személyiségzavaros embereket “nehéz” betegeknek szokás tekinteni. Stresszre, megterhelésre hajlíthatatlan és maladaptív reakciókat adnak. Büntetés végrehajtásban a fogvatartottak mintegy kétharmada személyiségzavarral küzd.

Életvitelükre jellemző a válási gyakoriság, a balesetkezési hajlam. Gyakran válnak munkanélkülivé, hajléktalanná. Kriminális cselekmények elkövetése, alkohol és drog dependencia veszélyezteti őket. Ők nem szenvednek a tüneteiktől, azok énjük részei, valamint igyekeznek alkalmazkodni a környezetükhöz és azt manipulálni. ⁹³

A személyiségzavarokra jellemző a genetikai, biológiai meghatározottság, de befolyásolhatja a temperamentum és a külső környezeti hatások egymásra hatása is. A korai bántalmazó élmények, súlyos traumák, elhanyagolás, anya-gyermek kapcsolat diszfunkciója mind hajlamosító tényezők. A

⁹¹ Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.

⁹² Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

⁹³ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

büntetés-végrehajtásban a beilleszkedés elősegítésére hozták létre a gyógyító-terápiás részlegeket, ahová a személyiségzavaros elítéltek az IMEI-ben történő kivizsgálás után kerülhetnek be. ⁹⁴

Paranoid személyiségzavar jellemzői a másokkal kapcsolatos bizalmatlanság és gyanakvás, vitára hajlamos, szarkasztikus egyének, kontrolláló, kritikus, vádaskodó, előítéletes személyiségek, valamint a túlérzékenység, gyanakvásosság.

Hisztrionikus személyiségzavar jellemzői intenzív, dramatikus érzelmkifejezés, figyelemkereső viselkedés, mindig keresi a figyelmet, ha nincs a figyelem középpontjában, rosszul érzi magát, dramatikus, szexuálisan kihívó viselkedés, sekélyes, gyorsan változó érzelmek, drámai véleménynyilvánítás, mások általi könnyű befolyásolhatóság.

Narcisztikus személyiségzavar jellemzői, hogy önmagukat különlegesnek és mások felett állónak látják, csodálatot várnak el, folyamatosan sikerről, szerelemről, hatalomról fantáziálnak, a többi embert gyakran csak eszközként kezelik céljaik eléréshez, empátiájuk hiányzik, gőgösek és irigyek, rendkívül érzékenyek, a legkisebb kritikára is erős dühvel reagálnak.

Borderline személyiségzavar jellemzői, hogy kapcsolatait szélsőséges idealizáció és devalváció, ismételt öndestruktív viselkedések jellemzik, hiányoznak a szilárd belső célok, tervek, elképzelések, gyakran változtatja őket, így nem lehetséges hosszú távú, koherens életvitel, ürességélmény és unalom jellemzi, heves affektusok, szélsőséges viselkedés, hirtelen váltások, önemésztő, dühös, depresszív tónus mellett szorongásos agitációk, impulzív dühkitörések, kiszámíthatatlan, kaotikus viselkedés jellemzi. ⁹⁵

Antiszociális személyiségzavar jellemzői, hogy zavart szenved az alkalmazkodásban, kapcsolatokban, indulatszabályozásban, felszínen szabálykövető, együttműködő, érdekei mentén működik, nehezen viseli a feszültséget, várakozást, emiatt pedig gyakran változtat munkahelyet, párkapcsolatot, gátlástalanul szerzi meg a vágyott dolgokat, mások jogainak figyelmen kívül hagyása, megsértése, ellenségesség, ellenállás, manipuláció jellemzi és morális szabályok figyelmen kívül hagyása. ⁹⁶

⁹⁴ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

⁹⁵ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

⁹⁶ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

A feszültségtűrés zavarai (frusztrációtűrő képesség)

A szocializáció során megtanuljuk vágyaink, szükségleteink késleltetett kielégítését, és eközben hozzá szokunk a tartós, kis intenzitású feszültségek elviseléséhez. Minden nap bemegyünk a munkahelyünkre (ha éppen aludni szeretnénk, akkor is), akár egy évig is képesek vagyunk dolgozni egy tartós fogyasztási cikk (televízió) megvásárlásáért. Az érzelmileg éretlen személyiség (mint a gyermek) nehezen viseli, vagy nem viseli el az ezzel járó tartós, kis intenzitású pszichés feszültséget és a várakozást. Ezért gyakran, kisebb akadályok esetén is, munkahelyet változtat, bűncselekmény útján szerzi meg a vágyott dolgokat. Az erőfeszítést igénylő családi életből, párkapcsolatból is könnyen kilép, így jellemző a partnerek gyakori váltakozása.

Az állandóság hiánya, a munkahely és a párkapcsolatok változékonysága a kriminalitás felé való sodródást elősegítheti. A tartós, kisebb erőfeszítést igénylő, monotoníával járó helyzetekből való kilépés mellett keresi és igényli a nagy erősségű, rövid ideig tartó élmények, feszültségek meglétét, ilyen például bűncselekmények elkövetése. A személyiség éretlenségével hozható kapcsolatba a fokozott sodorhatóság, a hosszú távra való tervezés hiánya. ⁹⁷

Agresszív feszültség szociálisan elfogadható levezetési forma nélkül a gyermekkorban elszenvedett pszichés és környezeti ártalmak hatására feszültségeit csak egyféle módon, agresszióval képes levezetni. A szocializációs folyamatok elégtelensége következtében nem alakul ki szilárd belső erkölcsi normarendszer, a viselkedés külső szabályozottságú. A lelkiismereti funkciók működésének hiányában könnyen sodródnak antiszociális cselekményekbe (az erkölcsi szabályozásnál tanult heteronóm erkölcsi szabályozás jellemzi őket). A büntetőeljárás megbélyegző jellege és pszichés hatása egyre inkább az antiszociális közegbe sodorja őket. Itt találnak elfogadásra, és ezáltal egyre inkább rögzül az antiszociális érték- és normarendszer.

Érzelmi fejlődés zavarai

Elsősorban a tartós kötődési képtelenségben nyilvánul meg, ez összefüggést mutat az empátiás készség gyengeségével. Az énközpontúság miatt mások érzelmeire tekintettel lenni nem képes, viselkedése gátlástalan, manipulatív lehet. Az empátia hiányából következik, hogy mások sérelmére

⁹⁷ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

elkövetett cselekedetek után büntudatot sem érez. Összefoglalva: az ilyen embereknek kevés a felelősségérzetük, erkölcsi érzékük, empátiás készségük fejletlen, büntudatot nem érznek. Viselkedésüket szinte kizárólag szükségleteik irányítják, ezért impulzivitás (meggondolatlan, gyakran agresszív cselekedetek) a tervezés, előrelátás hiánya jellemzi őket. Ebből kifolyólag gyakran kerülnek összeütközésbe a törvénnyel. Az antiszociális személyiségű emberek egy része azonban nem követ el bűncselekményt, de környezetük számára nagyon sok problémát, szenvedést okozhatnak. ⁹⁸

Zárszó

A tanulmányban igyekeztem megmutatni egy kis szeletét annak, hogy a jogpszichológia tudománya a büntetőjogban is széleskörűen alkalmazható. Úgy vélem, hogy a pszichológia és a jog, valamint annak határterületei - így a kriminológia -, kapcsolata, viszonyrendszere hazánkban nincs megfelelő mértékben alkalmazva. A gyakorlati oldalt kiemelve, a pszichológusok főként alapellátó tevékenységet látnak el, bűnügyi területeken végzett pszichológiai feladatok elvégzésére viszonylag kis számú státusz kerül biztosításra. Ugyanakkor úgy látom, hogy napjainkban alakulóban van egy intenzív törekvés arra, hogy gyakorlott (kriminál)pszichológusok segítsék a büntetőeljárást.

⁹⁸ Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

Irodalomjegyzék

Felhasznált Irodalom

- Torma Judit: A jog Emberi oldala. INTERDISZCIPLINÁRIS ÉRTEKEZÉS A JOG ÉS PSZICHOLÓGIA ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL PHD Értekezés
- Jogpszichológia modern szemlélete és kutatási területei - Torma Judit előadás - Miskolci Egyetem Jogpszichológiai szakjogász képzés -2022. október 28.
- Visontai-Szabó Katalin: A jog és a pszichológia összekapcsolódása In: Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica, (2017) (292. o)
- Jogpszichológiai képzés nemzetközi összehasonlításban MISKOLCI JOGI SZEMLE 17. évfolyam (2022) 3. szám (2. különszám (121. o)
- Fedor Anett : Gondolatok Jerome Frank „Bíráskodás az elme ítélőszéke előtt” című válogatott írásairól - Büntetőjogi Szemle 2014/2. szám 29. o.
- Geiselman, R. E., Fisher, R. P., MacKinnon, D. P., & Holland, H. L. (1985). Eyewitness memory enhancement in the police interview: Cognitive retrieval mnemonics versus hypnosis. Journal of Applied Psychology,
- Pósch Krisztián: A jog és a pszichológia viszonyának nemzetközi szakirodalma - Hunyadi György, Berkics Mihály szerk.: A jog szociálpszichológiája: a hiányzó láncszem - ELTE Eötvös Kiadó 2015. (27-73. oldal)
- IDZIGNÉ NOVÁK Marianna Csilla: A szakértő státuszváltozása a hazai büntetőeljárásban - különös tekintettel a kizárásra vonatkozó szabályokra,
- BALLÁNÉ FÜSZTER Erzsébet: Krimináltechnika, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019,
- Boros János, Csetneky László (2002): Börtönpszichológia. Rejtjel, Budapest

- Helembai Kata Horváth Emese: Büntetésvégrehajtási - pszichológia (Büntetésvégrehajtási szervező 2022. január 30.
- KOLOS T.: A fiatalkori kriminalitás és a dadogás néhány összefüggése. In: Pszichológiai Tanulmányok X. Akadémiai Kiadó, 1967,
- KOLOS T.: Újabb vizsgálati adatok a gyermek és fiatalkori öngyilkosság, dadogás és bűnözés etiológiai, valamint patomechanikai összefüggéseinek tárgyköréből. In: Pszichológiai Tanulmányok XIV. Akadémiai Kiadó, 1975,
- HUSZÁR T.: Fiatalkorú bűnözők. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964;
- SZABÓ A.: Kriminológia és kriminálpedagógia, 1964. In: A büntett és büntetése. Gondolat, Budapest, 1979,
- MOLNÁR - POPPER: i.m.; GÁLFFY L.: A büntetőjogi és pszichológiai szemlélet összehangolása a bűnözés elleni küzdelemben. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1964/1
- KÁDÁR M.-KÁLMÁN GY.: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966
- GYÖGY J.: i.m. 1967; GYÖRGY J.: A nehezen nevelhető gyermek. Medicina Könyvkiadó, 1978
- GEGESI KISS P. - LIEBERMANN L: Kriminális cselekmény elkövetéséig súlyosbodó gyermek- és ifjúkori személyiségzavarok. Személyiségzavarok a gyermekkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965,
- MAJLÁTH GY.: A gyermekkori kriminalitásról. In: Magyar Pszichológiai Szemle, 1960/4;
- POPPER P.: A kriminális személyiségzavar kialakulása, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970
- MÜNNICH I.: Kriminálpszichológia. In: Bagdy Emőke - Klein Sándor (szerk.): Alkalmazott pszichológia, Budapest, Edge 2000 Kiadó, 2006,

- LÉVAY M.: A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl - Kerezi - Korinek - Lévy: Kriminológia - Szakkriminológia, CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, 2006, 155-202. o.
- MOLNÁR J. - POPPER P.: Büntetőjog és kriminálpszichológia. In: Jogtudományi Közlöny 3,1961,

Felhasznált jogszabályok

- A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény
- Az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény
- 1896: XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról
- 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról
- 1962. évi 8. törvényerejű rendelet a büntetőeljárásról
- 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról
- 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
- számú módszertani levél
- 16. számú módszertani levél
- 20. számú módszertani levél